

L Á S Z L Ó D E Z S Ö

**AKAROM:
TISZTÁN LÁSSATOK**

**SZÉCHENYI ISTVÁN
ÉS A MAGYAR JELEN**

ERDÉLYI FIATALOK KIADÁSA

CLUJ-KOLOZSVÁR 1933

AKAROM: TISZTÁN LÁSSATOK

41 21 1 1000 1000 1000 1000

74034

67364

„Nem várhatok, mert sietek,
Nem várhatok, nem várhatok.

Akarom, hogy szeressetek,
Akarom, tisztán lássatok,
Akarom, hogy szeressetek.“

Ady: Akarom: tisztán lássatok

Olvasóim bocsássák meg, hogy ezt a két oldalt magamnak foglaltam le.

Barátaim nem haragusznak meg érte. Akik nem ismernek s ezeket a sorokat egészen érdekteleneknek fogják találni, vegyék úgy, mintha nem is találkoztak volna e könyv élén velők.

1932. június 28-án a magyarkiskapusi főiskolás konferencián olvastam fel itt következő tanulmányomat. Hallgatóságom kívánta, hogy nyomtatásban is adjam közre.

Sohasem hittem volna, hogy előadásom napján legjobb barátom, legerősebb harcostársam, látásaim osztatlan részese koporsója mellé kell sietnem.

Magam sem tudom, miért, előadásom és Jóska bátyám tragikus halála egybe nőtt bennem. Szerettem volna előadásomat átdolgozni, itt-ott kiegészíteni. Nem tudtam megtenni. Ki kellett adnom úgy, ahogy felolvastam. Talán könnyítettem vele egyet a lelkemen.

Ez a könyv ő reá emlékeztet. Lehet, nemcsak engemet. Sok jó barátja és munkatársa volt.

Nekem úgy szabad emlékeznem róla, ahogy akarok. Ehez nemcsak jogom van, de ez kötelességem is. Azért az erőért, mellyel ravatalától jöttem el, meg kell mondanom, ami azóta minden nap egyre jobban belém döbben:

Mi, magyarok, nem tűrjük a kritikát.

Mi, magyarok, szívesen leüjtjük a magunkénál magasabb fejeket.

Mi, magyarok, nem szeretjük a hozzánk intézett őszinte beszédet.

Mi, magyarok, örülünk, ha a másokban bűnt láthatunk.

Mi, magyarok, nem ismerjük Jézust, csak a törvényt. Nálunk divatos kiáltás: „Kövezd meg!”

Mi, magyarok, a fiatalokat mindig megalkuvásra, mindenbe-beletörődésre, hátsó gondolatokkal való operálásra szorítjuk. Az őszintén feltárt melbe kést döfünk.

Aki nem üti a mi mértékünket, aki nem olyan mint mi: vonja be vitorláit a magyar vizekről.

Bátyám erős árboca hirtelen tört ketté. Maga vágott rá teljes erejéből, úgy, ahogy szokott: becsületesen, következetesen, áldozatosan. Tudta, miért csinálta.

Tévednek, akik azt gondolják, hogy a halottak némák.

Néma szájuk hangosan kiált. (Milyen sokan halottak, akik élnek s milyen büzt terjesztenek maguk körül.)

De egyszer már nekünk is élnünk kell. A halott gondolatokat el kell sepernünk, a haldósan megfertőzött magyar levegőt félre kell sodornunk, a halottak kezéből élő kezekbe kell az evezőket áttul vennünk!

Széchenyi István ezt akarta. Bátyám néma szája Széchenyi üzenetére minden nap azt mondja: úgy van, úgy van.

Kicsi élete körül sok magyar betegség találkozott. Tudta: mi nem hisszük, hogy betegek vagyunk. Erős lelkét, erős testét nagyszerű, fiatalos felhevüléssel dobta áldozatul: „Akik engem ismernek, azok előtt kérlelhetetlenül bebizonyítom: bizony, betegek vagyunk.”

Én tudtam, hogy azok vagyunk. Nekem az Isten megmutatta. Szabó Dezső után Széchenyi István szemével láttam meg a magyar betegségeket. Bátyám áldozata végzetesen kötelez. Nekem kettő helyett kell látnom és dolgoznom.

Ugye nyugodtan mondhatom:

Akarom: Tisztán lássatok!

Kolozsvárt, az Úr 1932. esztendeje egyik csendes adventi estéjén.

LÁSZLÓ DEZSŐ.

Széchenyi aktuálítása

Félve nyúlok feladatomban megoldásához. Jelentlato és kényszerítő erővel jövőbe néző szemünk előtt a múlt majdnem minden jelentőségét elveszítette. Magam sem vagyok híve annak, hogy a történelem egy szakaszát, vagy alakját „nevelői” céllal állítsuk magunk elé. Az ilyen szándékosan nevelői céllal „beállított” történelem az esetek többségében semmi pozitív életgazdagító hatást sem tud elérni.

Széchenyi Istvánnal kapcsolatban a helyzet még nehezebb. A magyar történelem egyetlen alakjával sem foglalkoztak annyit, mint vele és egyetlen kérdést sem dolgoztak fel olyan kizárólagosan pedagógiai célból, mint éppen Széchenyi alakját és munkáját. Ha a Széchenyi irodalmat áttanulmányozzuk, alig akadunk olyan kutatóra, aki menekülni tudna a pedagógiai beállítástól. Ez a körülmény különben Széchenyi személyéből önként következik, mert jelentőségének egyik legfontosabb tényezője éppen személyisége továbbló, alakító erejében domborodik ki. Az a Széchenyi, akinek egész alapossága tiltakozik a jelszavak ellen, nagyon alaposan jelszó-, program- és mozgalom-forrás lett azok kezében, akik mindenképpen nevelni akarnak.¹

Nem tagadom, a személyeknek óriási nevelői jelentőségük van, de csak akkor, ha minden tendenciózus „nevelői beállítás” nélkül önmaguk természetességében

¹ Nevelés alatt nemcsak az iskolai nevelést értem, hanem a szót a legszélesebb értelmében használom.

tudjuk az illető személyeket megszólaltatni. Akkor van egy személyiségről szóló tanulmánynak sikere, ha nem mi beszélünk az illető alakjáról, hanem helyettünk az illető maga szólal meg mirajtunk keresztül. Ha a történelem valamelyik nagy alakja egész életének minden ízével: mélységeivel és magasságaival, bűneivel és érdemeivel, bukásaival és elragadtatásaival együtt áll előttünk, akkor a mi életünk felismeri a vele való rokonságot, eggyé olvad vele, meggazdagodik tőle s a benne feltörő nagyobb élet árával új jövő felé sodródik. A történelem nagy fordulói, nagy emberei mindmegannyi tükrök, a tükröket minél tényszerűbb tisztaságban, minél igazabb önmaguk valóságában kell megjelenítenünk, hogy belőlük nézve magunkat lássuk meg és ott alakuljunk, ahol az Élet parancsa hív fel az alakulásra.

Széchenyi gazdag élete s a körülötte zajló korszakos átalakulás végtelenbe nyuló tükröt tart előttünk. Széchenyi István annyira szerves darabja a magyar faj életének, hogy amíg ez a faj él, lehetetlen élettágadás számba megy a Széchenyivel való szembenézés elkerülése. Az új magyar gondolkodásnak Széchenyitől kell elindulnia.

Pedig első látásra Széchenyi éppen ma: *idegen* tőlünk.

Magyar talajon ő jelenti a feudális társadalommal szemben a *polgári társadalomra* való átalakulást. A természetes terménygazdasággal szemben ő *sűrgeti először a hitelen* alapuló új *kapitálisztikus* gazdálkodás megindulását. Ő hozza a *géptechnika* első bálványait. Ő a kapitalizmus diadalát jelző világváros — Budapest felfedezője, első nagy építője és eljövendő nagyságának megálmodója. Ő az első nyugateurópai értelemben vett *modern* ember mi közülünk. A polgári társadalom, kapitalizmus, modern géptechnika számára a magyar parlagon Széchenyi szerzett polgárjogot s ma mindhárom gyermeke súlyos vádként mered a válságok örvényében vergődő egyetemes emberiség s benne a magyarság elé.

Széchenyi István kezdete annak a kornak, aminek mi a végét jelentjük.

El kell tehát fordulni tőle? Átkot kell szórni fejére, mert végső elemzésében neki köszönhetjük azt, ami most egyre súlyosabb teherrel szakad mireánk? Ellenkezőleg. Ma szinte azt lehet mondani, hogy ő az egyetlen aktuális történelmi személy, akivel érdemes foglalkozni.

Olyan történelmi fordulóban áll, amilyenben mi most élünk. A megöregedett, életellenes feudális társadalom átalakulása feltétlenül esedékes. A középkori naturális terménygazdasági rendszer nemcsak anyagilag, de szellemileg is halálát jelenti a magyar fajnak. A gépi erők alkalmazásában való elmaradottság még jobban megfojtja, még jobban kikapcsolja az egyetemes emberiség korlátokat törő fejlődéséből a magyar életet. Kerek számban száz évvel ezelőtt a magyarság minden életérdeke parancsolta azt a gyökeres társadalmi és gazdasági átalakulást, aminek követelését Széchenyi István jelenti. Ő végeredményében a francia forradalom Magyarországon, de természetesen más formában.

Széchenyi István ma különösen aktuális, *mert egy elavult társadalmi és gazdasági rend gyökeres kicserélődését jelenti.*

Vegyük ehhez hozzá, hogy a magyar lét egyik *legkritikusabb korszakában* jelenik meg, hogy a magyar fajnak legmagyarabb kihajtásaként *új erőt adjon a fajilag gyenge nemzetnek!*¹ Szeme elsősorban nem a nemzetre, nem az államra, hanem mindezek gyökerére, a magyar *fajra* néz.² Kiábrándultan, pesszimizisztikusan tekint minden akkori és azelőtti magyar *beszédre*, mert azok hitelességet veszítettek *tettek*re ajzott élete előtt. *Itt és most látó prófétasága* minden gyűlöletével fordul az általánosító *doktrinerek* elvieskedésével szembe. Kiemelkedve a magyar föld hepehupájának szűk völgyecskéi közül, kozmikus szélességbe bomló *világhorizontba* állítva nézi

¹ Apáthy István: Sz. I. és a nemzeti sajátságok az emberi továbbfejlődés szempontjából. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1912. évf. 777. o.

² Sz. Vallomásai és tanításai. Studium kiadás, 1925. Fekete József: Bevezetés. 11. o.

fajtája sorsát. Világviszonylatokra beállított szeme helyes arányba rögzítve látja meg a legkisebb hazai jeleket is. Ő az első eredeti magyar *közgazdaságtani író*. Egyéni sorsának *tragikus* lelki feszültségeiben és összeroppánásaiban gazdagabb terület, mint Shakespeare, vagy Dosztojevszkij bármelyik alakja. A mai komplikált lelkű ember őszinte nyíltságában először benne jelentkezik nálunk.

Élete minden mozdulásában *egy a magyar fajjal*. Alakja körül a magyar faj örök tulajdonságai és örök problémái tárulnak elénk. A modern magyar látást és irodalmat nélküle alig lehet megérteni, viszont a modern magyar irodalom egyenesen visz őhozzá vissza.

Éppen elég okunk van arra, hogy fajunkért vigyázó tekintetünket végig hordozzuk azon a magyar nagyságon, aki a mostanihoz hasonló világfordulatban egyszerre jelentette a maradék nélküli *modern egyetemességet* és a *magyar fajiságot*. Ma is vannak egyetemes igényű modern prófétáink, maradék nélkülien magyar látóink, de nincs olyan vezérünk, aki egyetemes áramlatok sodrában egészségesen előrehaladva jelentse a fajtiszta magyarságot. Az egyetemes áramlatok nem látják a magyar faj valóságát, a magyar faj nem látja önmaga igazi arcát, igazi érdekét s így elzárkózottságot, az élet diktáló ütemétől való hátramaradást: a dekadencia ellen való védekezésében dekadenciát jelent. Irányzatok, fel fogások csatája dül a magyar földön, a vélemények kiküszöbölésének örve alatt egymást ütik. Nem merjük létünket a tényekig lehámozni, nem látunk s ezért nem tudjuk kimondani az itt és most esedékes szót. Széchenyi ezt a szót mondta ki és ezt a szót védte, minden „irányzattal”, „elvvel” szemben, mert ő látott!

Odaadom magam neki, hogy ő álljon elénk s szóljon meg rajtam keresztül.

Történelmileg szeretném interpretálni. Én a jelent elfelejtem. Az olvasók felejtsék el a történelmet; saját sorsunk, fajunk s világunk jelenét látva hordozzák meg tekintetüket Széchenyi történelméből felidézett alakján.

Én tehát Széchenyiről szólok csupán. Az olvasókkal akarom megtaláltatni Széchenyi aktuális üzenetét.

Nem tudtam szabadulni Széchenyitől, *az embertől*. Rájöttem, hogy látását, tetteit, vagy tragédiáját embersége alapos felfedése nélkül nem lehet megérteni. Nála, mint a prófétáknál általában, nagyon nehéz az embert, a látást s a tettet egymástól elválasztani. Erről talán az olvasó is meggyőződik. Ez a körülmény magyarázza, hogy a könyv fejezetei hovatovább mind rövidebbek lesznek. Ha az *embert* megismerjük, *látásával* könnyen tisztába jövünk. *Tettei* látásának gyümölcsei. *Tragédiája* előtárása csak összefogása a megelőző gondolatcsoportokban szét-húzott szálaknak. Nem térhettem ki a vallomástétel kényszerére alól. Széchenyi *örökségét* legszubjektivebb becslésem alapján mértem fel.

Minden Széchenyit ismerő szem látja, hogy munkám nem teljes. Számomra azonban a kép, amit Széchenyiről alkottam, *igaz*. Nem akarok mindent elmondani arról, aki maga sem tudta saját magát egészen megmutatni. Széchenyit aktualisnak láttam. Siettem az iránta való új érdeklődést felkelteni. Ezért kellett könyvemet útjára bocsátanom. Ez a könyv legelső sorban engem kötelez a vele való teljesebb foglalkozásra.

Az ember

Erős, de nem atletai, magas, de nem túlemelt alakú férfi volt, a legarányosabb növészel, hajlékony tagokkal, jól formált mellel, izmos, edzett karral és középnyag-ságu, napsütött kezekkel. Pofája miatt, mely széles és eléggé telt vala, inkább látszék testesnek, mint szikárnak; bár valósággal ha nem is sovány, de kövérségre legkevésbé hajló volt.¹

Ez a leírás körülbelül megfelel annak a közismert képnek, amelyik az iskolás könyvekben és a nagyközségségnek szóló munkákban a férfikorát élő Széchenyit szokta ábrázolni.²

Általában az Akadémiát alapító Széchenyire gondolunk, amikor ez a kép ötlik szemünkbe. A kép alapján nyert összehatás azonban nagyon összezavarodik, ha széles karimájú kürtő kalappal, vállravezetett puskával, bő köpenyegbe burkoltan a fiatal Széchenyi,³ vagy a dőblingi elmegyógyintézet ablakán kitekintő, zavaros szemű, búskomoran messzemosolygó agg Széchenyi képe fut öntudatunk elé. A fiatalkori kép nem takarja el Széchenyi erőteljes forradalmiságát, az agg férfi képe színrehozza lelke örökösen feszülő érzékenységét és démoni ellentmondásait. A férfikori kép legtöbbet takar el Széchenyi örökösen azonos forradalmiságából és lelki feszültségé-

¹ Kemény Zs. jellemzése. Magyar szónokok és statusférfiak Pest, 1851. 421–22. oldal.

² Amerling festménye 1836-ból. M. T. Akad. képes termében.

³ Ender János festménye. 1818–19.-i útról.

ből. Széchenyi élete ritka pillanataiban volt nyugodt akadémikus. Fiatal korában már számtalanszor érzi az idegrendszer érzékenységéből fakadó lelki gyötrelmeket s viszont forradalmisága legteljesebb kitörését Döblingben irt Ein Blickje jelenti. Sohasem volt oly nyugodt, hogy belső énje ne lett volna tele ideges nyugtalansággal és forradalmisággal. Kevés író engedte meg, hogy Széchenyinek ez a két jellemző vonása uralkodjék az általuk rajzolt képen.

Az egész ember csupa ellentmondás: rajongás és hideg számítás; hit és kétségbeesés; életunság és fáradhatatlan munkásság, szilárdság és ingadozás; következetesség és ellenmondások; nagyúri büszkeség és megalázkodás; önuralom és szenvedélyesség; merészség és aggodó félenkség; nagylelkűség és kiméletlenség; lágy érzelmesség és kegyetlen gúny; egyenesség és ravaszság; nyíltság és alakoskodás; konvencionálizmus és különködés; forradalmi szellem és konzervativizmus.¹

Az ellentmondások alaptermészetében gyökereznek s nem minden esetben jelentenek erkölcsi értékelenységet. Alapjában érzékeny idegrendszere, egyéniségének átlagemberekét felülmúló zseniálitása, szellemi felépítettségének az „itt” és „most” kategóriáiban való megnyilatkozása adja ellentmondásai magyarázatát.

Meglehetősen erős teste, túlérzékeny idegrendszere, ellentmondásokkal teli szellemi élete fölött egy önmagánál hatalmasabb erő képezi az összekötő kapcsot és kormányzó öntudatot. Ez az elviselhetetlenül nagy teherként mindjobban kibontakozó erő a magyar faj benne megnyilatkozó természeti és lelki ereje, életakarása, jövőndökövetelése. Ebben találjuk meg élete központját, értelmét, jelentőségét, értékét és célját. Ez az erő saját-maga öntudata, saját-maga hivatása, egyszóval saját-maga életeként jelenik meg, de élete tovaáradó folyamából minduntalan kihallik a kemény küzködés tusája: nagyobb hatalmak eszköze vagyok csupán, magamtól és magam-

¹ Grünwald Béla: Az új Magyarország. Franklin kiadás. Budapest, 1890. 7—8. o.

ban nem vagyok az, ami vagyok ; teher, önmegsemmisülés, önmagam halála mindaz, amivé lennem kell ; akár akarok, akár nem, futnom kell, látnom kell, szólanom kell, pedig nincs lábam, nincs szemem s néma az ajkam. Minden szavammal magamnak ártok s mégis szólanom kell. *Széchenyi sorsa próféta-sors.*¹

A próféták nem tanulják mesterségöket. *Születnek : látnak : és szólanak.* Életök folytonos születés. A külső világot magukba szülik, belső világukat az esedékes szülés kénytelenségével hozzák napvilágra. Képtelenek a tanulásra, valaminek intellektuális úton való elsajátítására. Magukba ragadják a külső világot, de azt életök gyökereiben egészen sajátmagukká alakítják. Széchenyi fejlődése a magyar történelem legvilágosabban felfedezhető próféta-fejlődése. Prófétasága folytán kénytelen volt mezeten őszinteségükben örökíteni meg élete legkisebb mozulatait.² Próféta-fejlődését kibeszélő naplói, próféta-sorsa leghatalmasabb igazolói. Latása objektívitását, minden lényegét nem képező, idegen érdeket ab ovo kizáró subjektívitása biztosítja. Látásának ez a subjektív objektívitása képezi alapját minden szavának. Látása matematikai pontossággal igaz s azt szólja, amit a legtisztább életérdek kíván.

Széchenyi István kialakulásában több döntő tényező működött közre. Élete örökös születési folyamata a magyar történelem egyik legérdekesebb szakasza. Belső világa éppen az örökös születés miatt az állandó fiatalság, üdeség képét mutatja. Naplói első sorának leírásától az utolsóig 46 év (1814—1860) telik el, a témák,

¹ A próféta kifejezést nem bibliai értelemben használok. Végtelen nagy különbség van Széchenyi és pl. Jeremiás próféta-sága között. Széchenyi nem hoz *felülről* való kijelentést. Jobb szót azonban nem találtam lényege kifejezésére. Soraim megmutatják, mit értek itt próféta alatt. Ravasz László : Széchenyi hatásának titka c. írásában (Orgonazúgás 14. o.) ezt az éles megkülönböztetést nem teszi meg.

² Naplói a legelső igazi magyar naplók. Lásd Gr. Sz. I. Naplói. M. Tud. Akad. kiad. Bpest, 1925. Dr. Viszota Gyula bevezetését.

gondolatok változhatnak, de az ember maga és látási módja alig alakul valamit s ami a legérdekesebb, legkevésbé sem öregedik. Egy-egy kérdést bizonyos idő múltán sem tud lezárni. Ugyanazok a kérdések végigkísérik egész életén. Egyik legmeglepőbb jelensége életének, hogy döntően meghatározó nagy szerelme harminchat éves korában bontakozik ki s kísérő motívumai egy átlag tizennyolcéves ifjú szerelmének képét adják. Az ifjui hév forradalmisága legszabadabban öreg korában ragadja el, fiatal korában azonban gyakran kelti a korán benyomását.

Szülei utolsó gyermeke. Atyja már mindentől visszavonult, önmagába sűppedt öregúr, mikor Széchenyi első öntudatos élményei kibontakoznak. Családi nevelést kap, nyilvános iskolába nem jár soha. Elég gyenge felfogású gyermek, aki jóformán alig tanul valamit. Latinul sohasem tanult meg, nevelőivel, szüleivel németül beszélget; akkori szokás szerint a magyar nyelvet csak a parasztokkal szemben használják. A német nyelv annyira beléje idegződik, hogy németül gondolkozik s naplói javarészt akkor is németül írja, mikor (1825 után) teljesen megtanult magyarul. Visszatekintve gyermekkorára, akkori neveléséről megállapítja, hogy „Én magam, mostani fogalmaim szerint, semmi más nevelést nem kaptam, mint drága szüleim példáját. Ifjúságomat tudatlanságban és tétlenségben töltöttem el.” (1819. Napló.) „18 éves voltam és alig tudtam olvasni.” „Nevelésem, (ha a viszonyt, melyben szüleim s nevelőim irányában állottam, úgy nevezhetem) megszűnt az 1809-iki háború következtében, 16 (helyesebben 18) éves voltam és oly tudatlan, amilyen egy 16 (18) éves fiúcska lehet. A magyar fölkelést szervezték s én egyszerre főhadnaggyá lettem. Még írni sem tudtam helyesen.”¹ (Napló 1819.)

Katonáskodása első szakasza (1809—14) meglehetősen komoly katonai életet jelent. Belső megmozdulásaitól

¹ G. B. i. m. 203., 204. o.

eltekintve csendes tudatlanságban tölti ezt az időt. Testileg megerősödik, lelkileg azonban keveset alakul. 1814-től kevesebb a háború s a csinos kapitány bekerül a bécsi szalonok fényes, de léhán üres világába. Kellemes társalgó, szellemesen udvarló fiatalember. Szívesen látják minden társaságban. 1819-ben bekövetkezett fordulójáig valósággal kiéli a fiatalság minden könnyebb fajsúlyú örömét. Katonáskodásának ezt a szakaszát az „ostobaságok korának” nevezi. 1819-től 1826 ig jóformán csak névleg katona, mert állandóan szabadságoltatja magát. Katonasága ideje alatt összeomlik hazúlról hozott szűk világa és a tanulatlan, csiszolatlan, némileg gyámoltalan úrfiból a katonaság tipikus gavallér huszártisztet farag. Világot lát, emberekkel érintkezik, miközben határozottan lefelé süllyed, sok ponton feladja a családi tradícióból magával vitt erkölcsi felfogását s akkori értelemben vett élnivágyó modern fiatalember lesz. Élénk képzelete, különcködésre való hajlama meggondolatlan és következetlen cselekedetekre ragadja. Túlfűtött becsvágya alig ismer határt. Állandóan küzd érzékisége hatalmai ellen, de gyakran marad a küzdelemben alul.¹

Kezdetben katonáskodásával is némileg kapcsolatban álló *útazásai* már pozitív hatást gyakoroltak életére. Apja, aki szintén sokat utazott, fiait állandóan ösztönözte a világot látásra. Széchenyi István meg is ragadott minden alkalmat, hogy minél több országot bejárhasson.

1814 novemberétől 1816 januárjáig Olaszországot, Franciaországot és Angliát ismeri meg. Ugyanebben az évben október 6—20-ig ismét Angliában jár. Az 1817. évet Olaszországban tölti. 1818 júliusától 1819 júniusáig

---

¹ I. Vizsota i. m. CVII. s. köv. o.

Olaszországot, Törökországot, Görögországot, Máltát és Sziciliát járja be. 1822 március—szeptember között Wesselényi társaságában Franciaországban és Angliában fordul meg. 1824 szeptemberétől 1825 nyaráig Franciaországban s Felsőitáliában tartózkodik. 1829 második felét Csehország és Németország megismerésére fordítja. 1832 augusztus 16—november 6 között Németországban, Angliában és Franciaországban híd- és hajóépítést, valamint vízszabályozást tanulmányoz. 1833 decemberében hajózási ügyben ismét Angliába megy s a következő év májusában érkezik haza.

Hazája megismerése felé 1820-tól fordul fokozottabb érdeklődéssel. Ezt a telet ezrede Debrecen mellett tölti. Megismerkedik Wesselényivel s 1821 nyarán hosszabb erdélyi útát tesz. 1830 nyarán indul első dunai útjára, mely alatt egész Konstantinápolyig jut el. Nisen, Belgrádon át csak őszire érkezik haza. 1833 nyarán, mint az aldunai munkálatok királyi biztosa indul második dunai útjára, a román, szerb, török hatóságokkal való tárgyalásai után megkezdeti az aldunai sziklarepesztéseket. Közben Szegeden kiköt az első gőzhajóval. Az 1834. júniust szintén az Aldunán tölti. A nyár végét és ősz elejét ismét az Aldunának szenteli. Ez útja alkalmával Bukarestben is megfordul. 1835 szeptemberében tett ötödik dunai útján örömmel látja a munkálatok előhaladását. A következő év június—augusztusában hatodszor fordul meg az Aldunán. 1837 májusának második felében hetedik dunai útját teszi meg. 1841 júniusban nyolcadik, a következő év áprilisában kilencedik és utolsó dunai útjára indul. Alig maradnak abba a Duna szabályozás munkálatai, érdeklődése a Felsőtisza felé fordul. 1845 szeptember 27—október 16 között a Tiszán jár. Novemberben Fiumébe utazik. A következő évben a pest—váci vasútvonal megnyitása után Szegedtől Tokajig hajóval járja végig a Tiszát. Szeptember 21-én Balatonfűre megy az első balatoni gőzhajó vízrebocsátására. 1847 szeptember 1-én megnyitja a pest—szőlőnoki vasutat, majd a Felsőtisza és a Szamos hajóz-

hatóságának kipróbálására indul. 1848 szeptember 5-én indul utolsó útjára a dőblingi (Ausztia) ideggyógyintézetbe.¹

Útazásainak kialakulása szempontjából kiszámíthatatlan jelentősége van.

Legelső külföldi útjai alatt saját magát fedezi fel, az antik és modern világ legkülönbözőbb jelenségeinek szemlélete alatt felébred egyénisége elrejtett világa. Saját maga valójának felfedezése útján lép elő nemzete felfedezésére. Kezdi nemcsak magát, de fajtát és hazáját is a külföld által eléje tárt tükörben szemlélni. Későbbi útjait határozottabb céltudat vezeti. Miután kialakult saját hivatásának tudata s maga előtt látja programját, nemcsak impressziógyűjtés, hanem programja megvalósításához szükséges eszközök megszerzése vezeti útjain. Előre megfogalmazott tervvel megy lótenyésztést, hajózást, hídépítést tanulmányozni. Magyarországi útjai faji ösztöne felébredését, az ország megismerését s programja egyes pontjainak tetteges megvalósítását hozzák.

Görögországi útja alkalmával Athenaeben Zeus templomához támaszkodva áll, mélyen elmerül a nagy-szerű mult romlandó emlékein. Szépnek, hatalmasnak, szinte visszavarázslandónak látja mindazt, ami volt. Abrándozásaiból egy fiatal, egészséges és bájos görög leány megjelenése ébreszti fel. Egyszerre szétfoszlott a mult élvezete s csak a jelen s a jövő állott előtte. Az élő jelen s az eljövendő évek még teljesebb élete legyőzte benne a multat. Örökre elhatározta — írja e jelenetről — „hogy a mult a halál, jelen s jövő az élet s így az élő embernek nem a múltban, hanem a jelenben s a jövőben van a helye.”² Ehhez hasonló élményt egész sorozatban idézhetnék fel, annak igazolására, hogy útazásainak egy-egy impressziója mély elhatározó lökést ad életének.

Magyar voltának felfedezésére jellemző olaszországi

¹ Útazásai pontos adatait Sz. V. és T. c. i. m. Várad József által írt bevezető tanulmányból vettem 55—77. o.

² A Világ 221—22. o. (1831.)

élménye. „Hogy nekem okvetlen a legősibb hún fajtából kell származnom, az már abból is kitetszik, hogy a svájci havasok legszebb vidékén, vagy Olaszország leg-gazdagabb völgyeiben sem tudtam soha úgy felbúzdulni, átmelegülni s lelkesülni, mint hazám kopár pusztáin. Bennem épen nincs meg a hegyilakók ama erénye, melyet többé-kevésbé mindig csak az önvédelem jel-lemez s mely támadólag legfeljebb bosszúvágyból szokott fellépni, ami egyébiránt egy apró személyiségekké tör-pülő népben mindig becsülendő tulajdon. Bennem — már rossz vagy jó tulajdon-e ez, nem vitatom — de bennem inkább valami különös szenvedélyes hajlan-dóság van a szétáradó, dúló hadjáratokra. Például Attila ama számos lovas vitézeinek bármelyike, akikkel ő annyi országot elpusztított, nézetem szerint — nem tekintve kulturára s észszerűsége — termé-szetes rokonszenvem után ítélve, a legboldogabb, leg-irigylendőbb ember lehetett. Chateaubriand nem győz csodálkozni egy arabs fölött, aki benső meggyőződése egész hevével azt vallá, hogy soha vidámabb és bol-dogabb nem volt, mint mikor egy homoksivatag közepén egyesegyedül egy teve hátán ültetett.“¹

A görög archipelagusban a Balaton jut eszébe s Mimar hegye Badacsonyra emlékezteti.²

1829-ben Csehországban jár, benyomásait meg-döbbenően foglalja össze naplója: „Mindenütt haladást találok, csak Magyarország nem mozdul helyéről. Ez a gondolat koronként felráz lethargiámból. Hazámfiainak az az előítélete, hogy nem akarnak mozdulni, oly undorral tölt el, hogy inkább minden nemzetiségről lemondok s egyenesen osztrák leszek, minthogy nyu-godtan s lemondással határozzam el magamat ebben a régi slendriánban való megmaradásra. Egy pár napi távolságra menve Magyarországtól, már nem is sejtik, hogy létezzünk. Magyarország meg van halva. Minden

¹ G. B. i. m. 177—178. o. Napló, 1814.

² f. h. 179. o.

fáradozásom hiábavaló”.¹ Törökországban arról álmodik, hogy ha ő török volna, mennyivel inkább megbecsülnék, mint magyar vérei.

1815-ben a legelső szalonokban legszivesebben fogadott huszárkapitány Angliában napi három órát tölt a gépműhelyekben, a tanulmányozás legeredményesebb formájával, a személyes munkával foglalva el magát. Megfigyelte a legapróbb dolgokat, rajzokat készített magának. Első angliai útjáról kis gázfejlesztő gépet csempészett haza.² Meglepte az angol W. C. s annak tervét is hazahozta. Vallomása szerint három dolgot lehet Angliában tanulni: alkotmányt, gépeket és lötenyésztést. Gazdag érdeklődését a legkülönbözőbb dolgok ragadják meg. Egyes technikai vívmányok mellett érdeklődik a gazdasági és szellemi fejlődés feltételei iránt. Megfigyeli, hogy a külföldi ember miképpen győzi le a természetet s anyagi gazdagsága által miképpen lesz szabadabbá és boldogabbá. Angliában észreveszi, hogy az anyagi civilizáció termékeit *társadalmi* úton állítják elő. Ezek a társaságok, amelyeknek leginkább köszönhette létét az angol civilizáció, egyes egyéneknek kívül mások (pl. állam) hatása alatt nem állottak.³ Külföldön töltött éveinek gazdagító tovatűnése megakadályozta, hogy belesülyedjen a hazai mocsárba. A napoleoni háborúk utáni bécsi millió mindenképpen alkalmas volt arra, hogy soha se emelkedjék ki a gavallérkodó tucatmágnások társadalmából. Utazásai által azonban tovább emelkedett. Minden útja alatt megőrizte önálló látását, amit látott, tapasztalt, magába emésztette. Így őrizhette meg magát a külföld utánzásától.

Legkevesebb szellemi áramlataival érintette az akkori külföld. Ez igazolja eredeti látó- és felvevőképességét. Idehaza élő politikus társai, akik sohasem jártak addig túl hazájuk határain, sokkal inkább függvényei voltak

¹ f. h.

² L. Vizsota i. bevezető tanulmánya XLVIII. o.

³ Dr. Imre Sándor: Gr. Sz. I. nézetei a nevelésről. Bpest, 1904. Politzer kiadás 31. o.

az akkor divatos európai áramlatnak: a liberalizmusnak.

Hazai utazásai alatt világossá tisztult és egyetemes igazolódást nyert a magyar parlagraól benne élő látás. Észre veszi a hallatlan elmaradottságot. Mikor az Aldunán meglátja, hogy a hajókat nem gőzgépek, hanem emberek húzzák, — a képet a nyugati civilizáció tükrébe vetítve — egyszerre látja a feudális rendszer tarthatatlan voltát. Debrecen környékén megfogja a magyar muzsika és tánc varázsa, saját magára ismer azok megnyilatkozásaiiban, öntudata szintjére emelkedik ösztönös magyar fajisága. Erdélyt különbnek tartja, mint Magyarországot. Felismeri önállóságából fakadó magasabb kulturáját és külön lelkiségét. Egyszerre észre veszi a minden irányú különbséget, midőn határát átlépi.

Magyarországi útjainak nagyrésze program megvalósításával van szoros összefüggésben. A Vaskapu és Tisza szabályozása érdekében teszi legtöbb útját. Mint vezető főhivatalnok állandó személyes kapcsolatot tart tent munkatársaival és munkamezejével.

Nemcsak a külföldet, de hazáját is személyes tapasztalatok alapján ismerte.

Különösen utazásai alatt rengeteget *olvasott*. Csökkenten fejlődött egészen fiatalkori műveltségét önképzéssel akarta fokozni. Kezdetben, mig maga is költői sikerekről álmodik, szépirodalmat olvas.

Később a francia felvilágosodás irodalma köti le érdeklődését. Nagy elismeréssel nyilatkozik Rousseau Emiljéről. Olvasása közben sajátmaga sorsára gondol. Emilben is, mint egy tükörben, sajátmagát látja. „Az ily embereket — írja Rousseauról — életökben félreértik, holtuk után pedig istenítik, mert hisz nem élnek ők együtt kortársaikkal, hanem azokkal, akik majd száz vagy kétszáz év múlva jönnek e világra.“ Fél, hogy maga is így jár. (And I am so stupid as to think some

times, that it is the case with me and my compatriots.)¹ Előkelő idősebb hölgyismerősei, akik erdélyi útja alkalmával valami jótéltélekkel akarják összeházasítani, mélyen megvannak botránkozva, hogy üres óráiban Rousseaut és Voltairet olvassa. Megvannak győződve, hogy „isten nem szereti azokat, kik ily olvasmányokkal táplálkoznak“.²

Az említett két francia alkotó mellett Montaigne és Jean Paul írásai hatottak rá gazdagítólag. Az angol empiristák közül Bacon induktív módszere, Bentham hasznossági elmélete és Adam Smith nemzetgazdasági alapelvei érintő sugarai hatása alá került. Az említett írókkal való szellemi rokonsága dacára is, önálló látása van.³ A különböző rendszerek egyes gondolatait teljesen a maga koncepciója szoros elemévé tette, anélkül, hogy az eklekticismusnak legkisebb gyanújába is keveredhetne.

1825-ben Schiller Don Carlos-a IV. felvonásának 21. jelenetét szóról-szóra naplójába másolja. Ez a jelenet szervesen meghatározó része lesz életének. A jelenetben Posa feltárja a fiatal királyné előtt, hogy az ő lelkesítő, tiszta szerelmétől várja egy világ megváltását, mert Európa sorsa érlelődik ifjú barátja, a trónörökös nagy szívében.⁴ Ebben az évben szereti meg Crescenciát és ez a trónörökösével rokon szerelem lesz 1825-ben kezdődő nyilvános szereplése egyik elhatározó rúgójává. Nemcsak Rousseau Emiljén, de Schiller drámáján keresztül is saját sorsát ismeri fel.

Nagy hatást gyakorol életére Renouard: Franklin életrajza. Saját életében is alkalmazza azokat az erkölcsi tabellákat, melyekkel Franklin a tökéletesedés medrébe akarta szorítani élete szétáradó erőit. Külön-külön küzd az egyes erények megvalósításáért és rendszeres erkölcsi művelés alá veszi egész életét.⁵ Mikor Franklin önélet-

¹ Zichy Antal: Gr. Sz. I. Naplói, Bpest, 1884. Atheneum kiadás. 591. o.

² f. h.

³ I. S. i. m. 250. s köv. o.

⁴ Z. A. i. m. 11., 12. o.

⁵ G. B. i. m. 85. o.

rajzát is elolvassa, megvallja, hogy ennek a könyvnek nagy hatása lesz életére.

A magyar költők közül leginkább Berzsenyivel és mellette Kölcseyvel és Vörösmartyval rokon.¹ Történelem szemléletűk diametrálisan ellenkező, de mindnyájan a magyar tragikus jelent látják s vonják prófétai ítélet alá. Költő rokonai a magyar jövőt illetőleg teljesen pesszimisták, Széchenyit ellenben a legteljesebb optimizmus tölti el a jövőt illetőleg. Az irodalom Berzsenyi ódáitól Vörösmarty Szózat-áig való fejlődése elérte azt a magasságot, amelyen Széchenyi megjelenhetett. A fejlődés elvisz Széchenyihez, de nem vele együtt halad tovább. Petőfi Sándor költészete alapjelleméből kifolyólag teljesen ellenséges Széchenyi István szemében. (Sokan gondolkozhatnak másképpen, de nem hallgathatom el felfogásomat, hogy Ady—Szabó Dezsőn keresztül tör be ismét Széchenyi látása a magyar parlagra. Rajtuk keresztül lehet ma Széchenyihez elérkezni.)

Széchenyi zárkózott alaptermészete ellenére is, tudott jó bardt lenni. Egyszerűbb alkalmazottaival, ha azok méltók bizalmára, a legszorosabb kapcsolatba kerül. Számára elengedhetetlen olyan személyek társaságának keresése, akik előtt őszintén kibeszélheti magát. Beszélgetései ugyanabból a gyökérből születnek, mint naplói. Szüntelenül gondolatokkal terhelt lelkét az őszinte kitáráson át kell felszabadítania. Magához fogható nagy ember természetszerűleg nem lehetett barátja, mert annak is lehettek igényei vele szemben. Egyszerűbb barátaiban nem bámuló fullajtársereget tartott maga körül, hanem megértő környezetet, amelynek úgy gyónhat meg, mint

¹ Részletes kifejtését olv. Szekfű Gyula: Három Nemzedék. „Élet” kiadás, Bpest. 1922. II. kiadás. Romantikus előzmények c. fejezetben, 111—119. o., I. még I. S. i. m. 343. s. köv. o.; G. B. i. m. 343—345. o.

naplóinak. Különös figyelmet érdemel a főhatósága által nem jó szemmel nézett Albach Sámuel lelkésszel való barátsága. Modern szellemű prédikációin keresztül szereti meg a lelkészt s a gyóntató atyát megillető barátságánál mélyebb szálakkal kapcsolja igazi bizalmasává.¹

Legelhatározóbb erejű barátságát *Wesselényi Miklós* báróval köti. 1820-ban Debrecenben ismeri meg a már politikai multtal dicsekedő, nálánál hat évvel fiatalabb Wesselényit. Meghitt, bizalmas barátságuk tíz évig tart. Együtt utaznak, gyakran leveleznek, figyelik egymás életét. Kölcsönösen látják egymás erkölcsi fogyatkozásait. Közös útjuk alkalmával Széchenyi megvert egy postakocsist, ráfogta kését egy fogadásra. Hasonló inzultusokra Wesselényi is gyakran ragadtatta magát, éppen Széchenyi jelenlétében. Ismervén egymás gyengéit, „megesküsznek egymásnak, hogy hibáikat nem hallgatják el s kölcsönösen segítik egymást az erkölcsi tökéletesezésben.” (Napló 1827. jan. 29.) Széchenyi a nálánál jóval szegényebb bárót utazásaik alatt anyagilag is támogatta. Barátságukat a közös magyar ügy szolgálata fogta össze. Barátságuk kezdetén könnyen megértik egymást, mert a fiatalabb Széchenyi még hajlik a Wesselényi által vallott sérelmi politika felé, viszont Wesselényi is kinéz a sérelmi politika berkeiből a nemzeti reform Széchenyi által feltárt szabad mezőire. Barátságuk bizalmasan közli kapcsolatai azonban azonnal megszakadnak, mihelyt nyilvánvaló lesz a két különböző út, melyen járni akarnak. Elvi szembekerülésük sem öli ki a régi barátság emlékeit. Széchenyi hathatósan közbenjár Wesselényi felmentése érdekében, Wesselényi viszont megvédi a hazug gyávaság vádja alatt Döblingbe menekülő barátját. Széchenyi hamarabb, Wesselényi később (1848) veszíti el népszerűségét. Pályájuk sok ponton rokon: egy időpontban látszólag mindketten szembefordulnak addig vallott felfogásukkal; Wesselényi megvakul,

---

¹ Sz. I. V. T. 603. o.

Széchenyi lelki egyensúlya rövid pár hét leforgása alatt megbomlik.¹

Széchenyi igazi énje borzalmas egyedülvalóságban mered elénk. A barátság kötelékei alkalmat adnak egyénisége felgyülemlett megoldatlanságainak levezetésére, önmaga fegyelmezésére és szilárdítására, de teljes megértést természetéből kifolyólag nem találhatott soha.

Ebből a szempontból *szerelmei* sem adnak sok pozitívumot. Fiatal korában meglehetősen kicsapongó nemi életet él. Érzékisége kielégítésébe fojtja meg nem talált egyénisége lázadó erőit. A költői epekedés és érzéki szerelem órái sűrűn váltogatják egymást életében. Huszártiszt korában nem egy mulékony viszonyt köt előkelő hölgyekkel. Amint gyónásaiból kitetszik, nem egy nőről, hanem általában a nőkről nem tud lemondani. Kalandjainak híre elterjedt a főúri körökben is s nem volt jó híre ott, ahol szigorú erkölcsöket követeltek. Bizalmas embere, Falk, jegyzi fel, hogy ha Széchenyi néha meglátogatta testvérenénjét, Batthányi Miklósnét, ki köztudomás szerint nagyon istenfélő asszony volt, olyankor a grófné megparancsolta minden szobalánynak s egyáltalán minden női cselédnek a kastélyban, aki csak félig-meddig tűrhető képű volt, ne merjék magukat mutatni, míg „a vad lélek” (így nevezték a grófné Istvánt) a kastélyban időz; mihelyt aztán eltávozott, keresztet vetett magára — ez tény — s „hálát adott Istennek, hogy háza megszabadult a gonosz szellemtől.” Ezt írta egyszer a jámbor grófné: „Ha Stefi egyszer meghal s mint óhajtom, a menyország kapujához jut, Szent Péter bizonyosan megvárakoztatja kissé s azalatt szent Orsolyához siet, hogy megmondja neki, vigye félre valahová a tizenegyezer szűzet, mert Széchenyi István jön.”²

Igazi döntő szerelme Gr. Zichy Károlynéval, Seilern

¹ Wesselényivel való barátságához lásd G. B. i. m. VI. fejezetét.

² G. B. i. m. 154. o.

Crescence sel szemben 34 éves korában lobbant fel, hogy élete hatalmas mozgaló motorjává legyen. Ez a szerelem habár sok tekintetben érzéki kívánságból indul ki, a legtisztább szellemi szerelemmé tisztul. Tulajdonképp ebben a szerelemben találja meg fiatalkori érzékiségének katarziszét.

Ezt a szerelmét azonban három olyan szerelmi viszonya előzi meg, amelyek nem suhantak el nyomtalanul élete fölött. Mint fiatal tiszték 1811-ben bátyjával, Pállal együtt ismernek meg két leánytestvért, Lady Meade Karolinát és Selinát. Bátyja az előbbi, ő maga az utóbbi 14 éves fiatalabb testvér iránt érez erőteljes vonzalmat. 19 éves fejjel azonnal hűséget esküszik: hogy csak Selina lesz a felesége. A népek csatája után Bécsbe érve azonban Karolina iránt lángol fel szerelme. Karolina ekkor már a bátyja felesége. Ebben a szerelemben ébred fel soha meg nem szűnő, egyre fokozódó önvádja. Karolina vonzódott iránta. Gyakran találkoznak a családon belül. A rokonság szűk körén kívül a nyilvánosság is gyakran részesíti miatta megrovásban. A léha bécsi szellemben semmi elítélendőt nem talál bátyja feleségénél való szép-tevéseiben. Ez a szerelem azonban rettenetesen megbosszulja magát. 1819-ben a bátyja felesége iránti szerelme feletti elmélkedésében lelkének olyan megmagyarázhatatlan, maga által csak jelzett, de meg nem nevezett mélysége szakad föl, amelyből élete végéig árad a szűnni nem akaró önvád. Ez az élmény egész életére döntő jelentőségű marad. Sógornője a következő évben meghal. A halál híre miatta való önvádját a végtelenségig felfokozza. Magát tartja gyilkosának. Ettől kezdve augusztus 30. minden évben sötét kísértetként jelenik meg életében. 1848 szeptemberének elején bekövetkezett lelki egyensúly felbomlásában is egyik tényező Karolina vádló alakjának megjelenése. Ezt a rettenetes önvádat ráfordítja élete és külső viszonyai minden jelen-ségére. Megindul saját maga teljes megutálása s vele együtt egy nemzet bűneinek meglátása. Másfelől a hiba jóvátételének kényszerű szükségérzete saját maga és

nemzete kényszerű megjavítására sarkalja. Szerelme több mint szerelem s annak bukása miatti fájdalmában egész élete új elhatározásokra ébred. Próféta mód éli meg életének ezt az egyik legrettenetesebb periodusát. Külsőleg keleti újjával esik egybe ez az ujjáteremtő élmény.

Karolinától kapott sebeit Saurin grófné, Hunyady Gabriellánál akarja meggyógyítani. Feltűnően udvarol a grófnőnek s bolondságában 1817-ben Milanóba megy utána. Gabriella grófnő korán meghal, mint Karolina: tüdővészben (1821. XI. 24) Alakja sokszor egészen összeolvad Karolináéval. Együtt kísértik Széchenyi lelkét. Gabriella gyilkosának is önmagát tartja.

Fentebbi két szerelmével egy időben virágzik ki újra Selina iránti szerelme is. 1819 nyarán feleségül kéri, de a család éppen a nővérehez való ragaszkodása miatt nem adja hozzá. Ebben a kérdésben saját szülei is helyeslik Selina családjának álláspontját. Ez a sikertelenség teljesen összetöri akkori fokozott önbizalmát, saját maga felé fordítja tekintetét s csak fokozza a Karolina iránti szerelme miatt támadt fojtogató önvádját.¹ Atyjának 1820 decemberében bekövetkezett halála, szerelmei összeomlása feletti önmarcangolásai az érett Széchenyi kialakulásának legdőntőbb belső tényezői.

Nem csodálkozhatunk, ha nyilvános fellépéséig (1825) többé nem sodródott komolyabb szerelembe. Teljesen önmagával van elfoglalva. Már lehiggadt férfi, mikor utolsó szerelme kibontakozik.

Cercence csodálatosan szép, fiatal teste kelti fel érdeklődését. Könnyű sikerekre gondol, mikor először ír neki. A 25 éves Crescence férje a feleségénél jóval idősebb s abban az időben a főúri társadalom nem is nagyon rótta meg a hasonló kalandos viszonyokat. Crescence elutasító válasza hideg zuhanyként hat rá. Örül, hogy levelét visszakapja. Elutasíttatása a megtisztulás vizei felé sodorja. Felfedezi Crescence lelkének megnyugtató, tiszta szépségeit, megsejti a benne rejtőző

¹ Az itt vázolt három szerelemre vonatkozólag lásd Viszota i. bevezető tanulmányát. CXIX. s köv. o.

tiszta, fehér mezőket, ahol minden, még ő maga is szilárd nyugalmat tud találni. Crescence tisztán tartózkodó kevélysége imponál neki. Ezt a szilárdságot áhítozza válságok, bűnbánat, önkínzás, tenniakarás között vergődő élete. 1819-ben felviharzott lelke nem tudott többé lecsendesedni. Naponta vezekli le bűneit, ítéli el régi tudatlanságából táplálkozó érzékisége fájdó emlékeit. Hat év alatt a gavallérosan könnyű huszárcapitány lelkében mindent elborító és minden mást kiszorítani akaró öntudattá szilárdul nemzeti prófétasága. Tudja, mi vár rá. A jövő terhekkal, kicsúfolásokkal, keresztekkel szemben egymagában gyengének érzi magát. Igazi társat, vele mindenestől egy életet keres. Ezt a mindennél szükségesebb, számára feltétlenül esedékes támaszt találja meg Crescenceben. 1826 elején ezt írja naplójába: „ő fogja elhatározni, hogy tovább szolgáljak-e vagy quietáljak; ő lehet az oka, hogy egy nemzet újjászüllessék.”

Crescence titkolt, lelki szerelmét takargató, elzárt közötti barátsága Széchenyi katarziszét egyre erősebb sodrású áramlássá fokozza. Hozzáértő akar lenni. Új élete jeleivel akarja igazolni előtte, hogy ő nem az, aki volt. Érti, hogy eddigi rossz hírével szemben jóhírnékre kell lennie, „mert ha a családi nyugalom megzavarójának, csábítóknak tartanak, gerjeszthetnek-e bizalmat?” (Crescencehez). Valami nagyot akar előtte felmutatni.

Egész életét, munkáját, hivatását felteszi erre a szerelemre. 1829 március 11-én kelt levele egész nagyságában elének tárja ennek a szerelemnek komolyságát és szerelemnél nagyobb voltát. „Tegye magát az én helyzetembe. Mily munkába fogtam? Miképp írksam ki lassanként a vipera fajzatot, mint Berzsenyi mondja, mellyel hazánk, Isten látja, el van árasztva? Mily munka. Meg kell tagadnom természetemet! becsületes komédiássá, nemes misztifikátorrá kellennem! meg kell csálnom az embereket, hogy használhassak nekik, mint Abellinónak, mindig gazemberek közt kell élnem, akiket gyűlölök. Isten látja lelkemet, kit bizonyságul

hívak fel, hogy szándékaim tiszták, szerepemet átgondoltam s erőt és kitartást érzek magamban, hogy végig eljátszam. Csak Önnek, mélyen tisztelt lény, nem szabad félreérteni, mert akkor elvesztem erőmet. Látnom jövőmet. Mindenki, legjobb barátaim el fognak hagyni s mikor Önt még nem is ismertem, s azt kérdeztem magamtól, hogy megmentsem-e Magyarországot a rothadástól, nem lett volna bátorságom ily nagy munkába fogni, mert sejtem, mily borzasztó lehet egy búban megtört aggra nézve, ha senki sem érti meg. Mikor Önt közelebbről megismertem, egy hang azt mondotta bennem: Ez e nemes lény híven ki fog tartani melletted s ha mindenki elhagy, ő nem fogja tenni. Ez a belső hang, meg kell vallanom, elnémult néha, mert sok kicsinyességet földöztem föl Önben, ami jobban szomorított, mint gondolja; — de én megbocsátok Önnek, mert belátja s a gyengék közönséges pora fölé akar emelkedni s lelkem hangja ismét azt kiáltja: igen, ő mint egy hű angyal fog végig kísérni élteden“. A levél következő részében elmondja, milyen kínos taktikázással, ravaszkodással tud az embereknel a nemzeti ügy érdekében sikereket elérni. Rettenetes kínok között, óriási terheket hordoz. „Minden fegyvert, mit Isten adott kezembe, föl kell használnom; az embereket jóra kell csábítanom. De hogy tehetem ezt, ha Ön, akinek egy pillantása képes megfagyasztani véretem, félreért engem? Önnek az én pajtásomnak kell lennie: mi megértjük egymást és senki ezen kívül.“ Félt, hogy Crescence azt gondolja, hogy vele szemben is csaló. Isten előtt mondja, hogy őt nem csalja meg soha.

„Itt megállok. Adja Isten, hogy nyílt, majdnem nyers beszédem, úgy hangozzék lelkében, mint egy hű barát becsületes szava. Tartsa meg ezt a levelet néhány napig, de végtelen óvatossággal. Gondolkozzék. Önnek határoznia kell. Ha mindazt végbe akarom vinni, ami tehetségemben áll, hogy a jót, az erényt terjesszem, s Ön nem ért félre, — vagy abba hagyjak mindent? Elhatározó igent, vagy nemet kívánok Öntől.“ Ha nincs

határozott hite benne, akkor szakítsanak félbe mindent, nem fogja soha zavarni. A levél végén érdeklődve kérdi: „Úgy-e hogy szorgalmasan tanul magyarul?”¹

Crescence válasza ismeretlen, de valószínűleg Széchenyit kielégítette.

Hitelének két német példányát megküldi Crescence-nek. Egy ket megjegyzéseivel együtt kéri vissza. Crescence teljesen megérti Széchenyi politikáját s válaszában erőteljesen kifejezi, hogy vállalta a Széchenyi sorsát. „A gondviselés Önt magasabbra helyezte, mint millió embertársait . . . Hazánknak Ön által kell felemelkednie. Önnek kell a kedélyeket s a különböző nézeteket egy közös reformációra összeegyeztetni. Én segítségére leszek Önnek s magam is érdemet akarok szerezni a szeretett haza iránt. Ez az a szövetség, melyet kész vagyok Önnel megkötni életem fogytáig. Ebben célt érni a leg szebb s legnagyobb jutalom lenne mindkettőnkre!!”² Széchenyi örömmel ujong fel Naplójában (1831. március 17). „Nem hiába élek, C. megküldi észrevételeit a Hitelre. Mily kitűnő, mily gyöngéd, mily kedves teremtés, mily tiszta felfogás, mily helyes ítélet! Istenem be nehéz sors ily lényt ismerni s nem állhatni közelebb hozzá”³

1834 decemberében Crescence férje meghal s 1836 február 4-én házasságot köt vele. A házasság szerelem pusztító hatalma semmit sem ártott ennek a csodálatosan megtisztító és megerősítő szerelemnek. Széchenyi szüntelenül háborgó életében ez a viszony is sok óra nyugalmit felkavarta, de végeredményében összes emberi viszonylatai közt ez volt az egyetlen, ami szilárd alapot adott tovább emelkedése alá. Szerelme és próféta-sága elválaszthatatlanul össze van forrva. Kelet Népeben örökíti meg Crescencehez való viszonyának egész életére és munkájára kiható jelentőségét.⁴ Crescence

¹ G. B. i. m. 163. sköv. o.

² f. h. 169. sköv. o.

³ G. B. i. m. 168. o.

⁴ K. Népe 223. o. (1925.)

nélkül soha el nem határozza, hogy neki kezd nagy nemzeti missziója betöltéséhez. Tudja, hogy mindenki felreérti, megkövezi, magára hagyja, de neki elég, ha hűségesen mellette áll az, akit oly forrón szeret. A Hittelt „Honunk szebbkeblű asszonyainak” ajánlja. A szebbkeblű asszonyokat Crescence szimbolizálja előtte valósággá. Végredelete vonatkozó része még mélyebben világít rá arra, hogy ki volt neki Crescence. „Mert ő vala az, ki már akkor is felfogta nagyobbyszerű eszméimet: szolgálni a hont, mikor alig volt egy hő kedély is, mely megértett s méltatott volna. — Ő volt az, kinek szép lelkéből mindég erőt és szilárdságot merítettem. Ő volt végre az, kiben a legmagasztosabb germán költőnek asszonyi ideálját felleltem, mely szerint nem pipere- és dívathajhászat, vagy éppen politikába beavatkozás és a pártok feltűzésítése a hölgyek legmagasabb tisztje; de csak úgy felel meg hivatásának, csak az által lesz a mennyei lakosok legremekebb műve, ha valamint a férfi a szabadságért vív, úgy küzd az asszony illemért. — Ő lesz végre az, jól tudom, ki, habár az egész világ elhagy is, hűn s bennem bízva, rólam nem kételkedve, fog állani mellettem.”

Az a magaslát, ahová Széchenyit Crescenceben kiteljesedett szerelme emeli, végső bizonyíték amellet, hogy az a bűnbánat, mely fiatalkori érzéki szerelmei és könnyed kalandjai miatt támadt benne, valóban komoly megtisztulás felé vitte. Naplói tele vannak könnyhullással, eltékozolt fiatalsága siratásával. Felszabadulása tisztá magaslatairól züllése mélységeibe tekintve, elretten attól a gondolattól, hogy ő volt, aki oda lent járt a mélyben.

Lelki élete mélységei felé visznek szerelmi élete sorsdöntő élményei. A mélységekben végbemenő válto-

zásokat azonban teljes egészökből mindaddig nem szemlélhetjük, míg vallásos élete is élénk nem táru.

Széchenyi élete látszólagos ellentmondások gazdag vegetációja. Vallásos élete két hatalmas ellentmondás között mozog.

Százszázalékosan realista, némely vonatkozásban a materializmus is lényeges meghatározója és mégis mélyen vallásos élet.

Kevés embernél lehet olyan világosan látni azt a különbséget, ami igen gyakran fent áll az emberben élő személyes vallás és a vallásról vallott elvi felfogás között, mint éppen Széchenyinél.

Széchenyit „gyakorlati embernek” szokták nevezni s gyakorlatiságával mindjárt szembeállítják vallásosságát. A közönséges felfogás valami élettágadást, levegőben való járást, élettől való menekülést lát a vallásban. Ez a gondolkodás egyáltalán nem ismeri az igazi vallás igazi jellemvonásait: nem ismeri a prófétaságot. Széchenyit úgy az idői, mint az örökkévaló világhoz szerves szálak kötik. Tudja, hogy az idői világban működő természeti és társadalmi törvény szintén Isten törvénye; ezek felismerésében és kielégítésében szakadatlanul kell szolgálnia. Idő világ hordozza örökkévaló világát, örökkévalóságból nyert szellemi erőit beledolgozza idő világába. Idő csonkaságából menekül az örökkévaló világ erői közé. Élesen áll előtte kettős világviszonylata ellentéte. Azért él, hogy mulandó világát átalakítsa. Radikális reformátorságát vallásos világa alapjainak ismerete nélkül nem tudjuk teljes egészében megérteni. Nemcsak életének, de munkájának is minden jelentős fordulóját mindennapos imádságban kíséri, küldetésének alapját Istenben ismeri fel s életét az ő dicsősége szolgálatának tekinti.

Feljegyzí naplójában, milyen különös szégyenérzet vett erői rajta, mikor először aludt egy szobában Wesselényivel. Félt, hogy a vastagnyakú kálvinista kigunyolja, ha látja, amint térdelve végzi estéli imádkozását. Wesselényi azonban megérti s jelenlétében nyugodtan

elvégez, mint minden este, szokásos imádkozását.¹ Ha csak teheti, eljár a templomba. Minden husvétkor még idegenben is komoly bűjtőt, bűnbánatot tart, hosszú órákra is kinyúló gyónásban tárja fel szívét a gyóntató pap előtt s megáldozik. Imádságát „mindennapi lelki koncentráció”-nak mondja.² Belefoglalja családtagjait, szerelmeseit, egyre jobban kibontakozó egész hivatását. Imádságai a napvilágra került magyar élményimádságok között legelső helyet foglalnak el. Kora templomi használatra írt protestáns imáival összehasonlítva őket, meglepne a Széchenyi javára élesen fentálló különbség. Életgyakorlatában központi helyet elfoglaló imádkozásai jelentőségét öntudatosan felismeri. „Az imádkozás szent cselekedet, mely tettekre edz, szenvedélyeinket csitítja, fékezi s így a léleknek azt az önállóságot és emelkedettséget szerzi meg, mely egyedül képesíti arra, hogy Istenhez fordulhasson s színe magaslatáig felszállhasson.”³ Imádságaiban, melyeket naplójában gyakran megörökített, erőt keres, ellentmondásaitól felszabadul, bűnt gyón meg s magasabbra emelkedik. Rendszeresen gyakorolt imái mellett, egészen mindennapi körülmények között is feltör ajkán az imádság. „Amint utaztunk, egész életem, mint egy tükörben jelent meg előttem. Istenem, mennyi kicsinyességet, alacsonyságot, gonoszságot s mily kevés nemest láttam, — szívem elsötétült.”⁴ (Napló 1829.)

Imaélete feltárására álljanak itt leghatalmasabb imái:
 „Mindenható bírása az embereknek s a megfoghatatlan nagy mindenségnek! Ki előtt ámulattal és imáddal borulok le s csak gyengeségemet és szorongó szívem dobbanásait érzem, engedd megérlelnem magamban azt az erényt és tökéletességet, melyet az ember, minden fogyatozásai s tomboló szenvedélyei dacára, már itt e földön is elérhet. Add nekem azt a belső

¹ Sz. I. V. T. 189 o.

² F. h. 103. o.

³ Dr. Kenessey Béla: G. Sz. I. világnézete és életbölcselete. M. T. Sz. 1912. évf. 85. o.

⁴ G. B. i. m. 97. o.

vigaszt, a lélek ama nyugalját, mely nélkül a röghöz kötött halandó a Te szemléletedben nem gyönyörködhetik s lelke azt a földfeletti szárnyalást el nem érheti, melyre az ájtatos ima, a tétovázó kedélyt, ha csak rövid percekre is, képesíti. Acélozd meg bennem a gondolkozási erőt, hogy habár még a földi léthez vagyok kötve, lelkileg halott ne lehessek s tiszta képzelettel emelkedve fel Hozzád, a Te jóságodat és nagyságodat megismerhessem és földi pályám célját felfoghassam. Szabadítsd meg lelkemet az előítéletektől s töltsd meg szívemet véghetetlen béketűréssel és szeretettel az egész emberi nem iránt. Vess fátyolt elmúlt életemre s engedd meg, hogy tapasztalataimból, élményeimből, hibáimból s vétkeimből az, ami legüdvösb lesz, háromolhassék reám, boldogult öreg atyámra s Carolina sógornőmre s végre oly úton, melyeket te vélsz legjobbaknak, vezess el engem hozzájuk, kiket oly forrón, oly igazán szerettem.“

„Engedd, hogy életem napjait Selinával oszthassam meg s általa lelhessem fel azt a vigaszt és békét, melyet magamtól soha sem fogok meglegelni s hogy vele egyesülten szentelhessem Neked, a Te dicsőségednek életemet! Ha pedig jobba nem lehetnék általa, sem ő jobba nem lehetne általam, akkor inkább válassz el bennünket s engedd, hogy különböző úton, valamikor az örökkévalóságban ismét találkozhatunk.“¹ 1820. XII/26.

„Mindenség Atyja! Minden időben és minden égöv alatt — Jehova, Jupiter, vagy Úr néven — imád Téged a szent, a bölcs éppen úgy, mint a vadember!

Te vagy a nagy végső cél, akit ésszel nem érhetünk föl! Elmémet te korlátok közé vetetted, úgyhogy én semmit sem tudok, csupán csak azt, hogy Te jó vagy, én pedig vak vagyok.

Mindazonáltal megajándékoztál azzal, hogy ebben az árnyékvilágban meg tudom különböztetni a jót a rossztól. Válfatatlannul összekapcsoltad a természetet a sorssal és az emberi akaratnak szabadságot engedté.

¹ Sz. V. T. 186—87. o.

Aminek teljesítésére lelkiismeretem kényszerít, vagy aminek cselekvésére int, annak a megismerésére taníts inkább, mint a pokol elküldésére, vagy a menyország elnyerésére.

Ne engedd, hogy jóságodból nyert áldásaidat visszatartsam vagy elvesztessem! Amit az emberi nem tőled kap, azzal Te Magadat jutalmazod. A Te adományaidat élvezni annyi, mint Neked engedelmeskedni.

Engedd, hogy a Te jóságod nagy voltát ne a mikicsiny Földünk méretei szerint mérjem; ne engedd azt gondolnom, hogy Te csupán az emberek közt vagy, habár a világok miriádjai kerngenek is Napjaik körül. Ne engedd meg soha, hogy e gyöngye kéz kontárul a Te villámaiddal dobálózni merészkedjék és kárhozatot terjesszen azokra, akiket én a Te ellenségeidnek vélek.

Ha igaznak ismersz, árássz el kegyelmeddel, hogy az igaz úton járassak továbbra is. De ha téves úton járnék, óh, akkor tanítsd meg szívemet, hogy megtalálhassam a helyesebb utat!

Órizz meg a hiuságtól s a büszkeségtől s attól, hogy hálátlanul zúgolódjam amiatt, amit bölcsességed tőlem megtagadott, vagy igazságod rám mért.

Taníts meg arra, hogy embertársaim bűját-baját megérezzem és hibáikat — amelyeket észreveszek — megbocsássam. Azzal a könyörülettel légy Te énirántam, amelyet én mások iránt érzek.

A Te leheleted által keltem életre. Általad nyertem lelket — nem vagyok tehát egészen hitvány. Óh, maradj velem élttem napjaiban — halálomig, bárhol vagyok.

Adj kenyeret és lelki békét! Minden más ajándékodat tagadd meg tőlem vagy add meg tetszésed szerint, hiszen Te tudod: mi jó, vagy rossz reám nézve. Hozzád száll a természetnek minden tömjénillata. Hozzád, akinek temploma a Mindenség végtelen térei, akinek oltára a Föld, az Óceánok és a Szférák... És minden teremtményben fölzeng a Te dicsőséged és dicséreted.

Mindenható! Szegényen s mély fájdalomtól és bánattól megtörve állok Előtted és lelkem legmélyén remegek.

mert oly hálátlan és olyan rossz voltam, hogy adományaidat és áldásaidat mások boldogtalanságára annyiszor rosszul használtam... De azért, mint Birámtól, nem rettegek Tőled, mert Te belátsz a szívembe és Téged sem szenvedély, sem bosszuvágy nem vezet... Te vagy a szeretet és jóság, legtisztább mivoltában.“¹ (1823. júl 28.)

„Mindenható Isten! Te látod az én szándékomat, adj nekem erőt, hogy *tetteimben* is azonképpen imádhassalak, mint írásaimban és gondolataimban.“

„Mindenható Isten, hallgasd meg minden órai imámat. Töltsd be szívemet anyagi tiszta szeretettel iránta,* embertársaim, hazám s honfitársaim iránt. Világosíts fel engem egy cherub lángszellemével, erős eszével. Engedd a jövőbe pillantanom s megkülönböztetnem a jónak magvát a gonosznak magvától. Add tudtomra, mit tegyek és miként kezdjem, hogy Neked egykor azon tőkéről, melyet reám bízál, beszámolhassak. Gondolkozni akarok és dolgozni éjjel, nappal, egész életemen át. Segíts sikerre azt, ami jó, tipord el csirájában azt, aminek rossz gyümölcse lehetne. Nyújtsd segélyedet, hogy minden heves indulatot elnyomhassak magamban. Engedd, hogy igazi lelki alázattal tekintsek mindent e világon s fogjak hozzá bármihez. Azt az *angyalt** pedig, akitől világosságot nyerek, engedd élni békében s csendes boldogságban.“

„Ez imám ne szóval legyen elmondva, hanem *tetteimben* szüntelen az éghez bocsátva.“² (1826. dec.)

Cr. imakönyvébe.

„Isten, Te, foglalatlja minden jónak, magasztosnak, egységesnek, tökéletesnek, töltsd be szívemet, elmémet, a Te szent lelkeddel!

Erősíts meg engem mennyei hatalmaddal, hogy földi gyarlóságaimat levetkőzve, Hozzád felemelkedhessem!

Szabadíts meg érzékeimet minden hozzám tapadó

* Seilern Crescence.

¹ Sz. V. T. 187—188.

² Sz. V. T. 188—189.

földi salaktól s tisztisd meg emberi természetemet, hogy ez a Te műved, Hozzád méltóvá lehessen!

Önts bizalmat lelkembe s ne engedd meg, hogy a Te végzéseidet bírálgassam, vagy éppen kételkedhessem a Te mindenhatóságodban s véghetetlen irgalmaságodban!

Add végre a Te legjobb áldásodat minden hozzám-tartozóra s barátaimra, hogy Téged egykoron mindnyájan együtt dicsőíthessünk és magasztalhassunk mindörökké! Amen.

Uram, legyen meg a Te akaratod, mind menyben, mind itt a földön!¹ (1832. XII. 16.)

A vallásról alkotott és hirdetett felfogása kora liberális szellemét tükrözi és némely vonatkozásban ellentétben áll azzal, amit gyakorol.

A vallást vallástörténetileg szemlélve megállapítja, hogy „az egyik vallás a másik után tűnedezik el ugyan a földszínéről, de a vallásos érzület, mely azokat alkotta, soha sem lesz kioltatható az emberek szívéből”.² Az Igében és az emberi világban történő kijelentést egyértékűnek veszi, hisz az emberi fejlődés oly magasságában, amikor isteni kijelentés nélkül a tökéletes ember Istent magából a világból is maradék nélkül megismerheti.³ A vallás külső formáinak megtartását inkább műveletlenebb emberek számára tartja fontosnak. A műveltebbnek is meg kell azonban tartaniok, hogy így példát mutassanak. Érti, hogy a forma nem elég, ezért hangsúlyozza a Jézus által adott két nagy parancs mindennek előtt való megtartását.⁴

Magát jó katolikusként tartja, de a közéletben teljesen kizár minden felekezetieskedést, az országgyűlésen mindig a kevesebb joggal rendelkező protestánsok egyen-

¹ Sz. V. T. 189.

² Prohászka Ottokár: Gr. Sz. I. vallásossága. M. T. Sz. 1912. évf. 3. o.

³ 1843. szept. 5. beszéde. I. G. B. i. m. 79. s. köv. o.

⁴ Sz. V. T. 243. s. köv. o.

lőségéért küzd. Mindenik vallást alkalmasnak találja, mely az ember jobbitásáért küzd.

Egyéni életében a vallást mintegy féknek tekinti. Gyakran követeli a zarándoki alázatot és komolyságot. Vallásossága értékét az önmegtagadásban, alázatosságban és engedelmességben keresi.¹

Édes apja vallásossága élete utolsó szakaszában vallásos tébolyba foszlik. Széchenyi István érzékeny lelke ettől a veszedelemtől megszabadul, mert egész életét az aktivitás, a nemzetéért való szolgálat mezőire vetítette ki. Idegeinek feszülése víziókat rajzol eléje. A víziókat néha vallásos képek dominálják. Hol magát, hol Kossuthot látja úgy, mint az Antikrisztust. Máskor az Apokalipsis nagy fenevadának képzeli magát.²

Széchenyi István életében a fajiság áll a központban. Fajáért való küzdelmében vallása nem az egyetlen domináns erőforrás, de mégis oly lényeges helyet foglal el, oly erőteljesen határozza meg életét, hogy személye és munkája vallásos karakterét nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ha alkalma nyílt volna a bibliai próféták és az Evangélium alaposabb megismerésére, életének több erőt és nyugalmat adott volna mindaz, amit maga vallás néven könyvvel el.³ Ebben leli magyarázatát életének az a döntő jellemvonása is, hogy szerelmében kellett megtalálnia azt a szilárd pontot, amit például a hozzá hasonlóan sok küzdelmű, azonos prófétaságú Bethlen Gábor predestinációs hitével Istenben ölelt körül.⁴

* * *

¹ Sz. V. T. 245.

² f. h. 179. o.

³ Payr Sándor: Széchenyi vallásos lelkülete c. könyvében (Sopron, 1926. 74. o. 89) többször utal Széchenyi bibliaórákon való részvételére és bibliaolvasására, de ez a hatás nem oly mély, mint gondolja.

⁴ Egész vallásos életére nézve lásd Prohászka idézett tanulmánya mellett Kenessey Béla idézett tanulmányát, G. B. i. m. 78. s köv. o., Sz. V. T. 243. s köv. o., Szekfű Gyula i. m. 99. s köv. o. s Payr S. f. i. tanulmányát.

Széchenyi próféta-életében egyéni élete minden jelensége mélyebb értelmet és jelentőséget nyer. Születése óta hordott melankólikus „idegbetegsége”¹ is több mint egyszerű „betegség” s ezért kialakító tényezői között fontos helyet foglal el. 1848-ban bekövetkezett rohamait, ideggyógyintézetbe vonulását örültségnek minősítették s abból magyarázták, hogy a haza rettenetes állapota felett való aggodalma kergette bomlásba. Magam részéről nem is vagyok hajlandó Széchenyi 1848 szeptemberében bekövetkezett elmeállapotát örültségnek minősíteni. Ha ezt az állapotot annak tekintjük, akkor sohasem is volt normális, mert ugyanazok a jelenségek, melyek egy bizonyos időben nagyobb uralomra jutottak, gyakran nyertek meglehetősen nagy teret élete megelőző szakaszaiban is. Másfelől 1848 szeptemberében bekövetkezett belső összeomlása ideje alatt sem szakadtak meg kapcsolatai régi világával. Pár évi pihenő után folytatja régi munkáját. Semmiesetre sem akarom kisebbiteni 1848 őszén bekövetkezett állapotának komolyságát, de nem tekintem a kritikus kor előtti állapotával szemben merőben újnak.

Minket nem érdekel a „betegség” leírása. Csupán azokat a pontokat keressük, melyeken át szervesen hatott kialakulására és pályájára.

„Betegsége” korán önmagára tereli figyelmét. Érzékenysége folytán minden kis dolognak a kelletttnél nagyobb jelentőséget tulajdonít. Jelenségek, melyek más ember élete fölött nyomtalanul suhannak tova, napokon át vagy egész életén keresztül döntően meghatározzák. Ez a túlérzékeny reagáló képessége néha valóságos poklot teremt belsejében. Felfedezi belső világa bomladozottságát. Önutálatig mélyülő pesszimizmus üli meg lelkét. Szüntelenül a halál kapujában látja önmagát, alig van hónapja mikor ne ülné meg lelkét a halál

¹ Az „idegbetegség” vagy „betegség” kifejezést a Széchenyikutatók nyomán megtartottam. Én azonban azt a különbséget értem alatta, ami a zseni és az átlagember idegrendszere között mindig fennáll s különös érzékenységben jelentkezik.

kényszer-gondolata. Mindig az öngyilkosságra gondol. Ettől a rettenetes állapottól menekülni igyekeznek. Szerelmek, vallásos elragadtatásai, mohó útazási vágya sok tekintetben lelik ebben a menekülési ösztönben magyarázatukat. Ezek az utak azonban elégtelenek belső pokla tüzének levezetésére. Mivel élete közponijában faji és nemzeti prófétasága áll, „betegségét“ is ezzel a tengellyel kapcsolja össze. Nem nemzete állapota váltja ki belső állapotát, hanem azt vetíti ki magából nemzete szemléletében. Naplói olvasása arról győz meg, hogy amikor önmagát senkinek érzi, s a halálra gondol, ugyanakkor nemzetét is kérlelhetetlenül halottnak látja. Amint gyengül belső lelkiereje, úgy fogy a hite nemzete megmaradásában.

Ez a kétségtelenül „betegségéből“ táplálkozó látás készletli nemzeti programja megvalósítására. Ha nincs meg a „betegsége“, nem láthatja oly súlyosnak nemzete sorsát. *Látása nem beteges képzelődés.* Ezt igazolja az a tény, hogy a magyarság sorsát helyesen látta meg, s tettleges magatartása, helyes diagnózison alapuló helyes gyógykezelési eljárás volt.

Ki kell lépnie a küzdelmes élet terére, mert az önmagával való szüntelen foglalkozás elviselhetetlen kint jelent számára. Belső világában naponta omlik össze minden, egyénisége szilárd oszlopait naponta rázzák a belső földrengések; *kívül* kellett tehát egy szilárd világot felépítenie. A belülről örökösen önmagába hullónak látszó ember, kint a tettek, a szilárd építés biztos kezű mérnöke. Hivatástudatának minden más meghatározó vonása fölé való emelkedése legyőzi és élettámasztó medrekbe tereli „betegségéből“ fakadó mindent elárasztó kinpatakjait.

„Betegségéből“ fakad nagymérvű *szubjektivitása is.* Minden valóság élete szerves részeként létezik. Amit szubjektivitása nem tud életéhez kapcsolni, az jóformán nem is létezik számára, vagy ha létezik, akkor ellensége. Ebből a beállítottságból lehet megérteni élete sok értelmetlenül álló jelenségét. Külön világot teremt magának,

ezen belül teljesen otthon érzi magát, belát a dolgok gyökeréig, de ezen kívül vajmi keveset törődik egyébbel s mindennel annyit, amennyiben szubjektív köréhez köze van. Másfelől azonban éppen szubjektivitásánál fogva halálosan és elszakíthatatlanul komolyan fog fel mindent, amibe belekezd. Hatásának titka jórészt ebben a „betegsége“ által táplált szubjektivitásában rejtőzik.

Külső és belső világa ilyen szubjektív azonosságából következik, hogy külső világa jelenségei belsejét is szerefelett megviselik, hiszen külső világa jelenségei nem objektív valóságukban, hanem saját élete szerves részeiként léteznek számára. 1848 szeptemberében beállott zavarodottságában úgy külső mint belső világának összehomlása közrejátszott. Szubjektivitásának ismerete nélkül Kossuthoz való viszonyát sem tudjuk megérteni.¹

Széchenyi kialakulásában döntő szerepe van azoknak a tényezőknek, melyekkel külön-külön foglalkoztunk. A különböző tényezők hatásterülete összefolyik egymással s mindannyian egy célba futnak: Széchenyi elhívását hozzák felszínre és hivatása végzésében támogatják. Kialakulásának két döntő fordulója van, az egyik 1819-ben, a másik 1825-ben következik be.

1819-ben indul meg régi önmaga-életének feladása s 1825-ben találja meg új egyéniségét. 1819-ben szerelmei miatt támadt önvádja ébreszti fel. 1825-ben Crescence iránti szerelme szilárdítja meg.

1819-ből származó két napló vallomása egész szépségében feltárja a forduló döntő jelentőségét. „Kegyetlenebb voltam a vadállatnál egy drága, kedves lény irányában s képes voltam mindent, ami az ember előtt legszentebb, gyermekes hiúságomnak, gőgömnek fel-

¹ Betegségét Naplói alapján részletesen ismerteti G. B. i. m. III. része és Viszota Gyula Széchenyi elmebajáról írott cikke. Budapesti Szemle, 1930. 221 s köv. o.

áldozni. Hogyan emelkedtem ki e lelki állapotból, nem tudom; de való, hogy mint egy álomból ébredtem fel, amint egy pillantást vetettem saját bensőmbé. Két hónap át ébren, álomban mindig meg akartam ölni magamat. Nem tettem, mert az öngyilkosság ellenkezik elveimmel.“ Ebben az elviselhetetlen lelki állapotban, mint a menekülés kapuja nyílik meg az a hívás, melynek tudatát kis kora óta magában hordozta, de amelyet nem talált meg soha. Mindig érezte, hogy több, mint az átlag emberek; költészetben, szerelemben, katonaságban kereste önmagát. Üres, külső hiúságokban, különcködésekben tetszelgett magának mindaddig, míg a különböző csapások súlya alatt támadt önutálata helyébe lelke közepén fel nem egyenesedik nemzeti próféataságának öntudata. Ez az öntudat fiatalabb korában is gyakran jelentkezik, de csak 1819-i belső válságában szabadul fel egyedül uralkodó életelemévé. „Egy virágzó és gyümölcsöt termő országban az élet és a polgári tevékenység csupa gyönyör és boldogság, mert minden munka, minden áldozat kész jutalomra talál. Nekem ily haza nem jutott osztályrészemül, kicsi és szűk az s kívülről alig látja meg valaki. Honfitársaim nem is sejtik, mily gyengék, tudatlanok, sőt rosszak is. Ezeket a dicsőség útjára vezérelni lehetetlen; ám örvendjenek a maguk szűk körében legalább kissé nagyobb anyagi jólétnek, mint aminőben eddig részesülhettek. De a jövőendő nemzedék azután hadd menjen egy lépéssel előbbre a világosság felé — erre én akarok vállalkozni. Tudom jól, hogy gyűlölni fognak a hálátlanok, amíg élek s szétszórt hamvaim hamar feledve lesznek; de én boldognak fogom érezni magamat, ha utolsó órámban azt mondhatom: íme él egy fiatalember, aki általam szerencsésebb lett, semmint nélkülem lehetett volna.“¹

Nyilvános fellépése az 1825. szept. 12-én megnyílt országgyűléssel kezdődik. Első, aki az akkori szokástól eltérőleg magyarul szólal fel s ezzel példát ad mások-

---

¹ Mindkét idézetet lásd. G. B. i. m.

nak is. A november 3-án tartott ülésen egy évi jövedelmét ajánlja fel az Akadémia céljaira. Kettős lépésével magára vonja a közfigyelmet. A rendi társadalom ellen intézett támadásaival ezt állandóan ébren is tartja. Erre a lépésre hosszú küzdelem után határozta el magát. Külső felkészültsége gyengének látszott, nem ismerte a Corpus jurist, nem tudott latinul. Mindenki csodálkozott, amikor az addig kalandok hírével, mende-mondával terhelt kapitány egyszerre a nemzeti megújulás központjába kerül.

Látások

Sokan megkísérelték Széchenyi eszmevilágának egészét, vagy részleteit összeállítani. Az élet legkülönbözőbb valóságaira vonatkozó gondolatait igyekeztek főcímek alatt csoportosítani. Ezek, a különben nagyon értékes munkák jóformán nem egyebek, mint Széchenyi aforizmagyűjtemények. *Eredeti meghatározottságai, legfőképp prófétasága* miatt maga sem tudott szervesen egész elvi rendszert adni, mert mindig, itt és most látott és itt és most szólott. Benne élvén az élet folyton alakuló sodrában, nem tehette, hogy szerves egészet alkotó elvi rendszert adjon s a rendszer megadása után fogjon munkába. Ez a methodus élesen szembe állott volna egész egyéniségével. Azok, akik ilyen rendszereket alkottak, éppen rendszerükkel való elfoglaltságuk, elveikhez való ragaszkodásuk miatt nem alkothattak a tények világában s ha alkotni akartak, elveszítették a talajt lábuk alól. Széchenyit élete végéig kísérti a gondolat, hogy megalkotja rendszerét; kisebb témakörökben alkotott is e téren valamit, de gondolatvilága egészét maga sem tudta volna elvi rendszerbe fogni. Még kevésbé sikerülhet ez másnak.

Látásának nem is annyira tartalmát, mint inkább sajátos módját szeretném néhány vonással felidézni. Tartalmának ismertetése majdnem egészen annyi, mint összes műveinek olvasása.

Egész életre kiterjedő harmonikus világnézete tehát nincs. Elméje a szellem legmagasabb régióiban megtűri

az ellenmondásokat, megelégszik homályos sejtelmekkel, eredeti zseniális ötletekkel, melyek mint a villám egy pillanatra vakító fénnel világítanak, de azután ismét belehunynak a sötétségbe.¹

Egyáltalán nem iskolázott elme. Egyetlen munkája sem ad kerek egészet. Nem tudja a lényegest a lényegtelenről külön emelni. Sok kérdés, ami beleillene témájába, egyáltalán nem érdekli. Természetszerűleg idegenkedik az elméleti fejtegetésektől, nem törekedett, hogy valami elméletet elsajálítson, tudta, hogy annak ugyanis vajmi kevés hasznát veszi. Eredeti elméje erejében bízva, megelégedett azokkal az ismeretekkel, melyeket egy-egy cél megvalósítására feltétlenül szükségeseknek gondolt. Helyesen mondja Grünwald Béla, hogy: „Széchenyinek kevesebb ismeretre volt szüksége, mert benne az az őserő működött, ami maga is eszméket alkot. Ismeretek közvetítése nélkül látta a dolgok lényegét, a végső okokat, ide a szorgalmas ember minden tanulás árán sem jut el soha.“ Az igazság szenvedélye hatja át, erőteljesen, félelem nélkül, egyedül lelkiismeretére támaszkodva száll szembe az előítéletek és tévedések világával. Teljesen közömbös rá nézve, hogy mi mások véleménye abban a kérdésben, amelyhez ő szól hozzá. Meggondolás nélkül kimondja azt, amit helyzetanalízise alapján lát. Ez az egészen tényszerű ismeret az, ami a legelhatározóbb tetteket szüli. Egészen új dolgokat mond Magyarországon. Egy külföldi nevetségesnek tartotta volna, hogy azok, amiket Széchenyi lát és szól, idehaza forradalmat jelentenek. Nyugat régen túl volt azokon a problémákon, amiket ő érint.² Éppen ott van kora liberális gondolkozóival, Kossuthal, Eötvössel és Wesselényivel³ való ellentéte, hogy ezek úgy látnak, ahogy akkor divat Európában látni, Széchenyi pedig úgy lát, ahogy az akkor hátramaradott Magyarországon kellett látni.

¹ G. B. i. m. 198. o.

² G. B. i. m. 198—201. o.

³ Ez ellentét részletes kifejezését l. Sz. Gy. idézett könyvében.

Mivel nem elveket, vagy eszméket lát és propagál, hanem egy adott helyzetet ismer fel, egyszerre látja a problémát és megoldását s azonnal tettekre is sarkal. Gyakran használja munkája jelölésére az orvosi hivatás kifejezéseit. Valóban orvos volt, aki minden pillanatban kész volt a diagnózis megállapítására és az orvosi eljárás megindítására. Látásának ebből a karakteréből következett, hogy doktrinerségre hajló ellenfelei gyáva-sággal s elvtelenséggel vádolták. Különösen Kossuthnal való viszonyának tárgyalásánál fogjuk ezt világosan látni. Látásának ezt a karakterét különben maga így foglal-mazza meg: „Mi is a jó gazda s ügyes orvos példáját követni tartottuk legtanácsosabbnak s ennél fogva nem tekintvén a jót s rosszat szülő okokat, hanem a Ma-gyarhon valódi mibenlétét minden körülményi s össze-köttetési nélkül, egyenesen csak factumokra állítók vizs-gálati okoskodásunkat.”¹

Sokan szokták materiálistának nevezni, mások ideá-listának tartják. Beszélnek Széchenyi optimizmusáról és pesszimizmusáról. Romántikus és liberális Széchenyt szokás megkülönböztetni.

Szétágazó gazdag életét egyetlen ilyen általánosító skatulyába sem lehet begyömöszölni. Aki a valóságot látja s a valóságot tettek árán akarja átalakítani, aki maga személyesen dolgozik és a folyton alakuló való-sággal együtt él, annak életét nem lehet egy felfogás címkéjével eláltalánosítani. Tényleg ki lehet mutatni, hogy Széchenyi maradék nélkül materialista, de akkor el kell hallgatni azokat a nyilatkozatait, melyek merő-ben ideálistának ábrázolják. Nincs egyetlen magyar, aki olyan pesszimista volna, mint ő s ugyanakkor nincs egyetlen magyar, aki olyan optimistán látna, mint Szé-chenyi István. Sőt még azt sem lehet mondani, hogy pesszimista alapszövegéből itt-ott kikandikál az optimiz-mus fonala; a világ felé forduló tetteges állásfoglalása, alkotásainak sorozata a legnagyobb magyar optimizmust igazolja.

¹ Világ 89. o. (1831.)

Kicsi és nagy dolgot egyaránt meglát. Általában, éppen realizmusából kifolyólag, a kis dolgoknak nagy jelentőséget tulajdonít, mert tudja, hogy az élet igazi gazdagodása apró dolgokban való hűségen fordul meg. Egy kis jelenségből egész tény- és problema-complexumokat fedez fel és állít helyes megvilágításba. Utazásai tárgyalása során egy-két ilyen példára már utaltam is.

Látásában magyar talajon egy elődje van: Gr. Zrinyi Miklós, a költő, akit azonban nem valószínű, hogy közelebbről ismert volna.

Széchenyi tény-alapokra épít. „Ez alapok mélybenyúlásának meg Zrinyi Miklós a hiteles tanúja. „A török atium ellen való orvosság“ más nyelven, más viszonyok között azt a célt szolgálja, amit a *Hitel* s nyomába kelt társai; más eszközök használatával ugyanazokat a gondolatokat fejezi ki, amik Széchenyit tette indították.”¹ Mindketten hirdetik, hogy magunkban van a feltámadás titka, mert magunk bűnei juttattak oda, ahol vagyunk. A megújulás szükséges feltétele egyéni s nemzeti önismeret, csak ennek alapján állhat elő egyéni és közös megjavulás. Fontos a minden irányú művelődés. A rosszul értelmezett szabadság az élet legnagyobb akadály. Egyesülésben, ellentétek kizárásában van az erő.² Itt, sajnos, nincs bővebb tér a rokonság részletesebb kimutatására. Zrinyi fentjelzett könyvének elolvasása minden alapos Széchenyi tanulmányozás alapfeltétele.

* * *

Minden beteg kor s így a mienk is, szívesen menekül a *mult*hoz. Azt egészségesebbnek, szebbnek látja, mint a jelent s ezért például állítja a jövőndő építése elé. A munkába induló Széchenyi beteg kora mindeztől ebben a történelem szemléletben élt.³ Költők és történettudósok a valóságnak egyáltalán meg nem felelő optimista színben látták a multat. A sívár jelen és a

¹ Dr. I. S. i. m. 248—249. o.

² F. h.

³ Sz. Gy. i. m. 111—119. o.

dicső mult között nem láttak semmi kapcsolatot, éles szakadékot mélyítettek a kettő közé.

Azt mondták: Magyarország volt.

Széchenyi pedig szembe kiáltja velök: Magyarország nem volt, hanem lesz.

Ez az ezerszer elcsépeelt, frázissá vált mondás, ha kielemezzük igazi tartalmát, egyszerre a radikális Széchenyit állítja elénk. Széchenyi látása hadüzenet a mult okatlan glorifikálásának. Idéztem az atheni jelenetet, amikor kimondja igazságát: „a mult a halál, jelen s jövő az élet“. Történelem szemléletét, amit a Világban¹ fejt ki egészen alaposan, ez a mondása híven foglalja össze: „Mennél többet jártam, mennél többet láttam, olvastam, tapasztaltam, annál erősebb meggyőződésé lett bennem Montesquieu állításának valósága: Az élő századnak valamennyi eszméjét a mult századokra vezetni vissza, a tévedések leggazdagabb forrása. Akik újakká akarják tenni a régi századokat, azoknak azt mondom, amit az egyiptomi papok mondtak Solonnak: „Óh, athéniek, ti csak gyermekek vagytok!“ E szavakat szívembe vésve, óvakodtam, hogy össze ne zavarjam a hajdankor nagy embereinek követésre méltó tulajdonságait az újabb vagy mostani nemzedékeknek igen sokban aránytalan felsőbb-ségükkel.“ Sokat tisztel a mult nagy alakjai közül, de nem esik abba a nagy hibába, hogy Homerost, akit a költészetben senki túl nem szárnyalt, tábornoki zsebkönyvül használja. Aki Julius Caesar Commentárjait könyv nélkül tudja, de a *mostani* háború szellemét nem fogta fel, az csatákat nem fog nyerni. „Sok veszett el a régiekkel, nem tagadhatni. De korántsem annyi, amennyit az ábrándozók rendetlen képzelete festeni és hirdetni szokott. Az emberi gyengeség a multat, a régit mindig nagyobb fénybe szokta állítani, mint a jelent és a jövőt. Mert a gyengeség, — többre hatni s nagyobbat véghez vinni képes nem lévén, — a mult emlékeihez ragaszkodik; holott az erő tettek után szomjadoz. Amit Horatius az

¹ 221—222. o. (1831.)

az aggkorról bölcsen mond, hogy az t. i. az elmúlt időknek dicsérője, az a gyengékre is igen ráillik, akik Montesquieu szerint — „a múlt századokat untalan mostaniakká akarják varázsolni.“ Dacára annak, hogy a történelem sok nagyot alkotott, „soha az emberiség magasabban nem állott még, mint ma.“ A múlt személyiségeinek megvan a példát adó ereje, „de ne keressük az igazi előmenetel rugóit görög vagy latin könyvekben, mert azokban hiába keressük! Használjuk az e tárgyról való újabb angol, francia és német munkákat!“

Ezt a nagyon radikális álláspontot foglalja el a magyar történelemmel szemben is.

„Azt hiszem, hogy ilyen provokációk s idézgetések: elődeink bölcsessége, régi időkbe látása, elmés hajdankor stb. azon számtalan balvélemények közé tartoznak, melyek szokás által fogadtattak el, s mint igazságok apáról-fiúra hagyománykép mennek át s melyek alapja hófuvatagon nyugszik s egy kis nyomozás után el is oszlik, mint egy kis meleg átal.¹ „Elődeink hire mint én gondolom, jobbadán bitorlott... Fajtánk, mi nemzeti és alkotmányos zománcunk megóvását és kifejtését illeti, sem azelőtt, sem most nem volt igazán „lelkes“ emberek megbecsülő rokonszenvére érdemes. Apáink, amióta elhagyták, vagy velők hagyatták el a Keletet, meg nem szűnő irigy fondorkodások közt fecsérték el erejüket. Kitűnő férfiak és csataedzett vitézek nagy hijjával ugyan soha sem volt honunk; de oly polgári erény, mely hódító varázssal birt és az egész nemzeti testet áthatotta volna, bizony csak úgy jelenik meg nemzeti évrázaink unalmas lapjain, mint szaporán elenyésző egy-egy fényes bolygó, hazai tengeremocsaraink mérget lehelő végnélkülisége fölött.“²

„A múltban nemzeti nagyságot, legalább olyant, melyen a magyar túl ne emelkedhetnék, nem találunk, mert a múlt nagyságának köemlékek s roppant épületek

¹ Hitel. 196. o. (1832. IV. kiadás.)

² P. P. T. 57. o.

romjai egyedüli tanui.“ A nagy időket nagy épületromok igazolják, ilyeneket nálunk nem lehet találni. — „Azon néhány felleg- vagy mocsárvár, sőt az annyszor magasított Visegrád maradványfalai is költői képzelet nélkül — mely ugyan a debreceni pusztákra is varázsolhat spanyol kastélyt — nem mutatnak egyébre, mint kis urakra és szegény királyokra.“¹

„A magyarnak a vezérek alatt való élete : születése ; Szent István, Szent László ideje : gyermekora ; I. Lajos és Mátyás alatti élete : serdülő kora ; Mária Terézia alatti kora : fiatalsága. Mi vagyunk férfiai. A jövőendő lesz emberkora.“ A továbbépítés a mai generáció kezében van.²

Két magános személy közül tagadhatatlanul az idősebbnek van, vagy lehet több tapasztalása. Nemzedékeknél éppen fordítva áll az eset : a közelebbesőnek s ezért az ifjabb nemzedéknek van vagy lehet több tapasztalása.³ „A régi nem jó, mivel régi, hanem jó és rossz is lehet. Az új pedig nem rossz, mivel új, hanem jó és rossz is lehet . . . A régi szokás se nem jó azért, mert szokás, se nem tiszteletre méltó, mert régi, hanem ép oly hiábavaló s erkölcstelen, mint szent és bölcs is lehet.“⁴

Dacára, hogy ily lesújtó a történelemről alkotott véleménye, mégis fontosnak tartja az igazi múlt filozófiájának megismerését. 1834-ben írja naplójába : „Az emberek nagyon tudatlanok, ez a legnagyobb szerencsétlenség. Nem ismerik a történelmet, mert mit ér az, ha tudom, István után Péter, Aba, Kálmán jött s melyik az első vagy második primás. A történelem árnyalatait, filozófiáját kell ismerni. Magyarországon jó volna, ha a törvényhozó testületek Anglia és Franciaország forradalmainak s reformjainak szellemét alaposan ismernék s megérténék, azaz az átmenetet a hűbéri rendszerről, azaz barbárságból a civilizáció mai állapotába.“⁵ Maga

¹ Világ 78. o. (1831.)

² Hitel 198—199. o. (1832. IV.)

³ f. h. 196. o.

⁴ Hitel, 35. o. (1832. IV. kiadás.)

⁵ G. B. i. m. 397. o.

alaposan ismeri épen az itt említett két ország forradalmi átalakulásának történelmét. A forradalmak okairól vallott felfogása maradék nélkül fedi a történelmi materializmus akkor még meg sem fogalmazott történelemszemléletét: „Britania s Franciaország vérzivatarjai mit bizonyítanak egyebet, mint *szegénység* miatti megvívást? Mert mindazon borzasztó convulziók, melyek egy s más országot megráztak, miegyéből vették eredetöket, mint abból, hogy a tehetősebb rész, mely hatalommal volt felruházva, a haza minden terhének vitelét az alacsonyabb, de a hazafiak nagyobb részén akará mindig hagyni, — amit ez végre túrni s szenvedni nem tudott s nem akart s elvégre rabláncait kettétörte, azoknak, kik őket úgyszólván fogva tartották, legnagyobb ijedőkre s ideiglenes károokra tagadhatatlan, de egyszersmind legnagyobb valódi hasznokra s mai tartós jólétekre is, — mert ezen *kényszerített* változások következtében ők most határ nélkül s minden tekintetben jobban bírják magokat s boldogabbak, mint régi helyzetökben lennének, melyért annyit fáradoztak s harcoltak s melynek további fenntartása végett, legnagyobb szerencsájökre, a csatát elvesztették.“¹

A Francia- és Angolországban kiütközött törvényszerűség alól Magyarország sem kivétel, fűzi tovább gondolatait. „Minekünk is mozdulnunk kell, akár akarjuk, akár nem s nehogy hátrafelé nyomattassunk, lépünk inkább előre.“ „Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazámfia, hanem inkább előre; nincs annyi gondom tudni, valaha mik voltunk, de inkább átnézni, idővel mik lehetünk s mik leendünk. A múlt elesett hatalmunkból, a jövődönék urai vagyunk.“²

Nem tagadja, hogy a történelmi személyeknek van nevelői hatásuk, de kívánja, hogy a történelem romlott alakjait is előállítsuk, hogy mindenki lássa azok rútságát s elrejtjenen miattok.³ A holtakról szabad beszélni, „de-

¹ Hitel 257. o. (1832.)

² f. h. 270. o.

³ Blick. 511. o.

a holtakról semmi mást, csak igazat,"¹ akkor is, ha az igaz gonoszságukat hozza napvilágra.

Történelem szemlélete Széchenyit minden kortársával szembeállítja. Még ma is sokakat kiábrándíthat belőle a múlt felett elhangzott kérlelhetetlen kritikája. Széchenyinek természetszerűleg nem lehetett más fel fogása a múltról, mert jelent és jövőt építő próféta volt. Történelem szemléletének megjelenése döntő jelentőségű a magyar faj életében. Hitető ereje a múltból a jövőbe vetítette ki a teljes magyarság képét. Hatására megfordul a magyar szem s a „*régi* dicsőség," az „*egykori* fényes bélyeg" helyett az *új* dicsőséget, az *élő* dicsőséget kezdi keresni. Ebből a látásból az egészséges élet árama fut végig a dermedt magyar testen. A magyar még nem élte ki magát. Még nem is élt.

Igy tehát lehet és lesz is jövőndője.

* * *

A múltról alkotott képét szervesen egészítik ki a *jelent* megelevenítő látásai.

A jelent két óriási súgallat fényében látja. Látja a jelent, mint a halált jelentő tények összeségét s látja a jelenben egy új jövőndő csiráit. Amilyen kiméletlen a múlttal szemben, éppen olyan kiméletlen a jelen ellenében is. De nemcsak a múltnak, hanem a jelennek is elismeri az igazi értékeit.

Sajnos, a tér szűke nem engedi meg a Világban adott állapotrajzának teljes egészében való idézését. Mindenkinek alaposan át kell ezt a részt tanulmányoznia.²

A magyar öntelten dicsekedik, hogy extra Hungariam non est vita. S ha egy külföldi az ország akármelyik határa felől jön is ide, minden téren kiábrándul. Magyarorszag gazdag kincsekkel és lehetőségekkel megáldott ország és mégis szegény, következésképp kulturában, nevelésben elmaradott; szegénysége miatt törpe lelkű nép lakja. Nincs lelkileg független lakója.

¹ Hitel. 299. (1832. IV.)

² Világ 63. s köv. o. (1831.)

Legelső sorban az ország *gazdasági* züllöttsége lepi meg. Magyarországnak olyan gazdasági lehetőségei vannak, amelyek megfelelő körülmények és berendezkedés mellett a világ egyik leggazdagabb országává emelhetik. Világosan látja a *magyar szegénység okait*:

a) *Nincs hitel*, mert a fentálló állami törvények értelmében a birtokra felvett adósság majdnem százszázalékig behajthatatlan. Így senki sem ad szívesen kölcsönt, vagy ha ad, uzsorakamatot számít, tehát nincs köszönet benne. Amíg a törvény meg nem változik és méltányosan nem védi a hitelező érdekeit is, nincs remény az igazi pénzgazdaság megindulására s evel együtt a gazdasági fellendülésre.

b) Még a leggazdagabb embereknek sincs fogalmuk arról, hogy mekkora *tőkeállománnyal* rendelkeznek. Emiatt vagy nem mernek új befektetéseket eszközölni, vagy túlköltekeznek. A magyarnak nincs gazdasági érzéke és műveltsége.

c) A *fenntálló törvények* régiek, nem találnak a mai korhoz, így megbénítják a gazdasági vérkeringést.

d) Az ország jó része *víz alatt van*, tehát kihasználhatatlan. Nincsenek megfelelő közlekedési eszközök.

e) A gazdasági élet alapja a *magántulajdon*. Nálunk a földtőke javarésze, a jobbágybirtok, valójában se nem a földesúré, se nem a jobbágyé. Egyik sem használja úgy ki, mintha kizárólag az övé volna.

f) A gazdasági leromlásnak *társadalmi* okai vannak. A feudális társadalmi rendszer csődje nyilvánvaló. „Meg van köztünk már győződve a nagyobb s igazán nemes rész, hogy egy régi recsegő feudális machinával az idők dicsőségi közt, midőn minden életre gyúlt s a tökéletesebb felé vevé indulatát, ezen túl is biztosan haladni s annak pajzsa alatt továbbra is szerencséről s bátorságról álmodni akarni, semmi egyéb, mint tompa eszű pium desiderium s szánakozásra méltó nevetséges képtelenség.”¹

¹ Stádium 18. o. (1833.)

A nemesség kizsákmányolja a parasztokat s rájuk rak minden terhet, a paraszt alig tud az állati lét fölé emelkedni. Rabszolgasorsa miatt saját magán túl utaló gazdasági forgalmat alig jelent, így nem alakulhat ki erős magyar iparos osztály s maga a nemesi társadalom sinyli meg legjobban az igazságtalan alkotmányt, melyet oktanul saját maga érdekében véd.

Az adót fizetni nem akaró nemes „álarcot vesz tehát, hogy szégyenpirját eltakarja, annyira nem sülyedt még, hogy pirulni ne tudjon, s lármát csap, gorombásodik, hogy érdekét a hazafisággal, az alkotmány és szabadság szeretetével takargassa.“

„De vajjon szabad ország-e Magyarország! Az igazságos Istenre, nem az. A nemes ember szabad; a paraszt csak rabszolga!“ „Azt látjuk, hogy 400,000 lélek a maga előjogait és privilegiumait tíz millió ellenében, akiktől az országgyűlésen említés sem történik, akarja érvényre emelni. Ha az ember erre a pontra viszi a beszédet, oly nézetekkel, olyan egyoldalúsággal találkozik, hogy a Tunguzok és Baskirok országában képzele magát.“

A magyar parasztnak jobb dolga van, mint az osztráknak, vetik ellen. Igazuk van. A ló jobb bánásmódban részesül, mint a számár, sőt még zabot is kap, tehát a ló boldog. A földesúr is újra építi a jobbágy leégett házát, persze, hisz' neki dolgozik. „Az amerikai méznád birtokosa is jól tartja rabszolgáit s nem sanyargatja őket; vajon irántok, vagy önmaga iránti szeretetből teszi-e?“¹

Kiszámítja pontosan, hogy a feudális alapokon nyugvó gazdasági rendszer mellett évi 10,000 000 napszám munkájavész el, illetőleg válik improduktívvá.

Ez az igazságtalan rendszer a magyar faj pusztulását jelenti. Nem lehet itt-ott foltoztatni, egészen újjá kell teremteni.² Ha ez az átszervezés nem az ország öntudatos munkája, a forradalmi átalakulás elkerülhe-

² Az utolsó négy kikezdéshez lásd G. B. i. m. 222. s. köv. oldalait, hol Sz. naplói alapján rajzolja ezt a képet.

³ Stádium 5. o. (1833.)

tetlen. A forradalmat *meg kell előzni*. Így lesz a megelőzés gondolata munkája egyik sarkigazsága. Az ország minden terhét 9 millió jogtalan paraszt hordozza, ezeknek „nagy része a magyarság utolsó záloga, reménye, fentartója”.¹ Ha a kormány, a vármegye és az úr által egyaránt megterhelt paraszt elvesz, a magyar fajnak is vége. A paraszttal azonban nem törődik senki. A kormány behajtja a hadiadót s azt gondolja, ebbe nem hal bele, a vármegye s az urak zsákmányolják ki. A vármegye csak a domestikát kéri, egyedül az se sok, tehát nem ő az oka a paraszt leromlásának. Az urnak dézsmát és robotot kell fizetni, ez sem kibírhatatlan, csak a kormány s a megye ne volna olyan magának élő, élhetne a paraszt nyugodtan. Így sorvad a nép a hármasmalomkö között.

Ennek a már elavultnak és visszásnak mondható gazdasági és társadalmi helyzetnek az élet minden területén súlyos kihatásai vannak.

A paraszt nemcsak a gazdasági kihasználás miatt izgatott. Igazságtalan *birdskodás* alatt áll. Az úriszéken a földes úr egy személyben vádló, bíró és ítéletvégrehajtó. A nemeseket oltalmazó törvények a nemesi *családokat* akarják fentartani, ezért azokat, mint családokat védik. Emiatt sehol a világon nincs annyi bukott család, mint nálunk. Semmit sem ér a régi név a régi anyagi és szellemi tőke nélkül. Nálunk minél intelligensebb valaki, annál kevésbé sújtja a törvény, amelyik természetsszerűleg a jobbágyokkal szemben a legkegyetlenebb. Ezt meg kell fordítani.² A közéletben előforduló sikkasztásokat, kisebb ballépéseket nem veszik komoly ítélet alá. Elég büntetés a közbecslés elvesztése, mondják. Mire a sógor így felelhet: „Oh, akkor nem kell büntetni senkit, vagy annál kevésbé, mennyivel nagyobbat vétett, minthogy lelkiismerete így is eléggé fogja furdalni s kizozni szegényt.” Nem kell a nemesekre kiterjedő kemény törvény, mert így sikeresebben lehet a zavarosban halászni,

¹ Stádium 40—41 o. (1833.)

² f. h. 155.

mert a büntetést nagyobb szégyennek hiszik, mint a bünt, mert tompaeszü lágy szívességből könyörületet akarnak gyakorolni.¹

A gazdasági szegénység nem engedi meg, hogy igazi nevelést adhassanak gyermekeiknek. „Más nemzetek az idő szükségéhez és élethez szabják *nevelésöket*, míg a szegény magyar még mindig a konyhadiákban kotorkál — minek még a szagát sem szereti, többé a praktikusabb jelenkor és húsz évi tanulása után, habár mindig első eminens volt is, semmi valódi hasznost nem tud; a mi egyébiránt csak akkor látszik legjobban, ha a törvényi tekervények és országlási szövvények határain túl lép.”² „A magyar gazda haladásának, szorosán gazdasági okokon kívül, az egyetértés hiánya is nagy akadálya.” (Hitel 35)

A nevelés hiánya, a szegénység rossz *közszellemet* terem. Nem a közlélek hiánya a bajok okozója, hanem a pénztelelenség.³ Nincsenek lelkileg független emberek, mert az anyagi érdekek megkötik a száját. „Az én hazám fiai, különösen a gazdagabbak s úgynevezett felvilágosodottabb rész, született rabszolgák, s a mindenható istenre mondom, nem érdemlik meg a legnagyobb földi jót, a függetlenséget.” (Napló 1821.) Az 1825 i országgyűlés után naplójába jegyzi: „Láttam ez alkalommal s tapasztaltam, hány nyul fark esik egy bátor emberre. Mind cserben hagytak! Ezek a magyar mágnások nem érdemlik meg a szabadságot és az alkotmányt! Szokás nálunk alapvető dolgok ismerete nélkül nagy szájjal hozzá szólani a kérdésekhez. Nincs világos látás, felelősség teljes elhatározás, ezért a publicumunk általában véve tudatlan s annak következtében szinte egy verebet sem tudnak lönni, három, vagy négy az iránt tartott ülés nélkül.”⁴ Nem látják a *mdt.* „Egyik mindent az időtől vár s minden alkalommal azt mondja „még kora”;

¹ f. h. 202.

² G. B. i. m. 278. o.

³ Világ 212. (1831.)

⁴ Stádium 61. (1833.)

a másik azt hiszi, elvitt már az idő mindent s ekkép mindig „már késő, már késő“-t kiált.”¹ Az általános közszellem különösen az ifjúságot teszi tönkre: „Az én fiatal embereimet úgy kellene nevelni, hogy minden szenvedélyüket, hazájok dicsőségének s érdekének vessék alája. De hogyan lehetne oly országban, hol nem szabad szatirával s szarkazmussal a világra jönni s nem szabad azt, amit a kormány tesz, nevetségesnek s komikusnak találni? Ez igaz s istenemre, némely országban jobb volna az ifjúságot nem is nevelni s külföldre utaztatni, mert ha egy vonalnyira a középszerettség felé emelkednek, be kell látniok, hogy a butaság és indolencia a legdicsőségesebb magasságra emelkedett s a becsületes ember zavarba jön, hogy lázító, nagy mester legyen, vagy nyugodtan ültessen burgonyát, vagy káposztát.” (Napló. 1819.) Az egészségtelen közszellem mozgatja a politikát: „Az egyik rész nagyobb hasznot lát, ha királyi érzületű, a másik, ha ellenzék. Mind a kettő tisztátalan okokból cselekszik.”² A pénztelenség megrontja a hazafiságot is: „tagadhatni-e, hogy hazaszeretetünk sokszor csak puszta szó és szép gerjedelem marad, melyet a szél hord el; s nem mivel tisztátalan, vagy színészkedő szívből fakad, hanem, mivel pénzünk nincs.”³

Mivel ilyenek a közállapotok, ilyen a közszellem, a magyar fajiság nem tud minden irányban domináló erő lenni. A mágnásokon nem csodálkozik, ha jobban szeretik a külföldet, mint ezt a barbár országot. A köznemesség magába süllyedt, apró pletykáknak, vidéki szenzációknak hódol, fogalma sincs az ország s a világ állapotáról. A városok iparosai javarészt nem magyarok. A parasztok mindenestől ki vannak zárva a nemzet testéből. Magyarország egy önmagába zárt szűk, halottnak látszó világ. Szokás itt a honi szokásokra hivatkozni, de ezek nem honibbak, „mint a pipa s az azzal járó pök”, s nem mások, mint elavult külföldi szokások

¹ f. h. 14. (1833.)

² Napló 1825.

³ Hitel 221. (1832.)

utánzásai. Mit érezhetett egy olyan világjárt, modern gentleman, mint Széchenyi, amikor asztalánál Deák Ferenc villájával piszkálta a fogát s az ötven tudós, akit vendégül látott, összeköpdöste drága szőnyegeit.¹

Széchenyi minden viszonylatban látta az országot. Látása széles vonalú hadüzenet mindennek, ami életel- lenes a magyar földön. Első, aki megtámadja a rendi alkotmányt, a vármegyei rendszert, a tudatlanságot, aki parasztláztatóhoz illően védi az elnyomott jobbágyság érdekeit. Két fontos kérdés érintésétől azonban követ- kezetesen tartózkodik: egyik az Ausztriával való köz- jogi viszony, a másik a nemzetiségi kérdés. Kortársai viszont, mielőtt valóban megindult a nemzeti ébredés, éppen azt a két kérdést veszik elő. Széchenyi szerint egyik kérdés tárgyalásának *sincs itt az ideje*. Ausztriá- val de facto függő viszonyban vagyunk. Ha de jure akarjuk a kérdést tisztázni, a még gyenge magyar olyan ellentétbe kerülhet a még erősebb társországokkal, hogy életével fizethet érte. A nemzetiségek magyarosításának kérdését sem szabad szőnyegre dobni, mert minden ilyen törekvés ellenkező eredménnyel jár. Ha lesz egy minden vonatkozásban erős magyarság, akkor annak lesz beolvasztó ereje, de ha ezeket a számbelileg túl- sulyban levő nemzetiségeket magunkra haragítjuk, hama- rább elseperhetnek, mint mi megerősödhetnénk. Prófétai látása egyelőre kikapcsolta ezt a két kérdést, kortársai liberálizmusa pedig éppen ezt a két kérdést fesze- gette, mert ez hozzátartozott a liberalizmus egész Euró- pát átfogó programjához.²

Széchenyi látásában kora meztelen valóságában áll előttünk. Kritikai látásában azonban nemcsak a jelen helyzet adott bűnei, hanem a magyar faj régtől öröklött alaphűnei is elének tárulnak. Ezeket az ősi bűnöket mint kora legnagyobb bűnének: a *közértelmesség hiányának* kórokozóit ismeri fel. Ezeknek a bűnöknek kiirtása nélkül a magyar megújulást el sem lehet képzelni. Fontos a

¹ G. B. 358. o. idézi Naplójából.

² Erre vonatkozólag I. Sz. Gy. i. m. 77. s. köv. o.

külső viszonyok megváltoztatása, mert sok tekintetben azoktól függ a megújulás, de ugyanakkor a nemzeti lelkületet is reformálni kell, mert különben az új keretek között is tovább fejlődik a bűnös élet. Erről a pontról látjuk, hogy Széchenyi egyben materialista és idealista, tehát lényegében egyik sem. Vannak olyan problémák, amelyeket csak anyagi eszközökkel lehet megoldani, s vannak olyanok, amelyeket csak szellemiekkel. Mindig a megfelelőt kell alkalmazni, de a lélek vezető szerepét nem szabad feladni. Az anyagi világnak roppant befolyása van a szellemi életre, de végeredményben a szellem kifejlődése a végső cél. Az emberi szellem érdekében kell bizonyos fokig materialistáknak lennünk.

A nemzeti bűnököt négy csoportban mutatja be. Az elsőhöz tartoznak a *hiúság* és rokonai: az önhittség, önáltatás és öncsalás; a másodikba a *elkeseredés* és szalmatűz; harmadikba a *közrejtés*; negyedikbe az *irigység* és szülöttei: a pártviszály és uralomvágy. Széchenyi mindezeknek részletes természetrajzát adja.

„Századokon keresztül a magyar hízlekedéshez szokott, amiből honosink nagy részének önmaga túlbecsülése, gőgje s hiúsága támadt; az igaz s egyenes szótól elszokott, amiből megint soknak azon teljes meggyőződése vevé eredetét, hogy Hunniát, mint dicsőségtől ragyogót, s lakosait mint magas helyen állókat a világ bámulja és irigyli.“

„Mondjuk ki egyenesen, hány van, ki nem bízza el magát az egész magyar földön.“

„Inkább kívánom, sülyedjen vérünk rövid vonaglás után semmiségbe, hogysem utóbb is, mint eddig, s mint ma, egy maga-magát emésztő, hiúságból szétbomlott, féregrágt, magán segíteni és se halni, se élni nem tudó nyomorék vázként undokítsa el a közemberiség nagy családját.“

„Nincs tagadás, hogy valahol több képzeleti tehetőség, de egyszersmint több nyavalygó képzelet is létezik, mint magát szünetnélküli álmokban hintázní szerető Hunniában“.

„Hiúságunk kényszerí tehát öncsalásra, arra, hogy a rideg való, az önszeretetünket megsemmisítéssel fenyegető reális világ elől az álmok langymeleg atmoszférájába meneküljünk. A magyar álmok így erkölcsileg éppen nem közömbös jelenségnek bizonyulnak, mert szüleményei a hiúságnak, e súlyos beszámítás alá eső erkölcsi defektusnak. Ezért nincs Széchenyi szívében egy szikrányi elnézés, még kevésbé szimpátia a magyar álmok iránt.” (Szekfü)

„A magyarnak általján véve azt vetik szemére, hogy egyedül szalmatüzként lobban fel, cserfaként azonban sohasem ég. S nyuljunk kebleinkbe, nem úgy van-e? Bizony nem tagadhatjuk.” Ennek oka az, „hogy eddigelé a magyarnak vezetői jobbára, sőt kirekesztőleg mindig a nemzet enthuziasmusára appelláltak, számítási tehetségét azonban soha nem iparkodtak kellőleg ébresztetni, rektifikálni és azt tervök alapjául használni, honnét aztán természet szerint többenél több láng és füst s ebből támadó hamu vevé eredetét, de annál kevesebb életmeleg fejledezett, mely igazi és tartós egészségre emelhetne volna nemzeti testünket.”

A közrestség és irigység politikai jellegű bűne a magyarnak. Politikai s társadalmi téren érezteti hatását.

„A közrestség nem engedi, hogy a nagyobb rész oly tárgyak körül felvilágosítaná magát, amikor egy-két hónap, egy-két értekezés nem elég, hanem esztendei szorgalmas előmunkálás kell: a nemtelen emberben mélyenfekvő hiúság pedig gátolja, hogy az igazságtalanok sokadalma ott keresse a számtalan hibák gyökerét, ahol azok valódi fészke van, t. i. saját szánakozásra méltó tudatlanságában s a legvilágosb okoknak nem engedő gögjében.”

„Mi magyarok tengünk hosszú századok óta, egy magában irigykedő, agyarkodó, már-már pusztulásra fajult méhraj.”

„Alig van köztünk ember, ki a másik megaláztatásán ne örülne.” „Agyarkodunk egymás ellen, mint tehetetlen sajtférgek.”

„A magyar magát senkinek alávetni nem engedi; mindenki vezér, úr akar lenni s ha épen jó órában van, maga alatt felrúgja a port és azt mondja: ez a világ közepe, hol én állok.“¹

Széchenyi Magyarország jelenére vonatkozó látását saját szavai szerint a „nagy parlag“ képletébe foglalhatjuk össze. A parlag azonban nem a halálnak, hanem csak a tespedt alvásnak a szimboluma. A nagy parlag őserejű humusz, amelyikből megfelelő művelés által, gazdag kalászosoktól terhes mező munkálható elő. Magyarország nem volt, Magyarország nincs, de Széchenyi szeretné hinni, hogy lesz. Látta a magyar jövőt.

Annak, aki szüntelenül, a halál gondolatával járt s aki minden lépésre csak a halállal találkozott szembe, valósággal menekülnie kellett a *jövendő* felé. Széchenyi egyáltalán nincs elragadtatva a magyar múlt és a magyar jelen képétől, de mégis olyan jövőt lát faja előtt, amilyent sem az előtt, sem azután nem látott senki. A magyar még nem fejtette ki lényegét, nem öreg, még fiatal nép: jövő áll előtte. Ezt a jövőre való lehetőséget szerette fájában: „Általán véve a magyar nemzetet inkább a jövőben szeretem, mint a jelenben, azaz általán véve inkább a kifejlett magyart szeretem és becsülöm, amilyen ő Isten segítségével lenni fog, mint szeretem és becsülöm, amilyen nagyrésze még ma.“ (Kelet Népe). A jövőt azonban nem délibábos tűneménynek, hanem komoly, céltudatos munka eredményének tekinti. A magyar faj tragédiája Széchenyi szerint abban van, hogy elhagyta elődeinek durva, de büszke férfiasságát. Közben azonban nem alakult igazi, új eszközökkel élő nemzetté. Se nem új, se nem régi. Ott áll, hogy az idő rostáján kihulljon. Megvan azonban a jövő lehetősége s így a menekülés útja világos: modernné kell tenni a magyar fajt.

¹ A nemzeti bűnökről szóló szakaszt Sz. Gy. i. m. 62. s. köv. oldalairól idézem.

Amióta a magyar faj él, fejlődése útján mindig elhanyagolta saját lényege kifejtését.¹ „A magyar nemzeti jellemvonásokat sem nem ismerték fel igazán, sem fejlesztésére, nemesítésére nem törekedett senki.”² A magyar mindig szívesen állott idegen befolyás alá, talán még a szent királyok és Corvin sem mentes az alól, hogy ne kevertek volna az idegen tudomány mellett idegen vért a magyarba. „Valljon melyik azon magyar fejedelem, mely a magyarnak eredeti sajátságára állította volna annak polgári kifejlését... Az egyik korlátlanul hagyta dúlni azt és aratott legfeljebb pillanatit. A másik ellenben tán attul tartván, hogy a magyar erő magában mindent szét fogna rombolni, azt idegen elemekben kellően deluálni iparkodott és aratott semmit.” Mindenik fejedelem a szerencsére hagyta a magyar fajiság kiképzését, az ellenkezőleg cselekvő „főnököknek lapja nemzeti évrájazainkban még mindig üresen áll és eszerint csak most, vagy ennek utána lesz betöltendő. Adná Isten minél előbb.”³ A magyar fajnak van jövődője, mert nem fejtette még ki magát, nem adta oda az egész emberiségnek lényegéből kifejlődő sajátos értékeit.

Széchenyi előtt az a magyar jövődő állott, azért a magyar holnapért dolgozott, amelyben ez a kihasználatlan magyar őserő a modern élet színvonalán bomlik igazi önmagává. A magyar őserő letéteményesét a magyar parasztban látta. „A szántóvető jobb ízlésű, mert a természet szabályaihoz közelebb áll. Ő férfiasan lépdel, egyszerűen szól, komoly magaviselete hiábavaló handabandát nem ismer, istenhózzája nem csókkal, hanem kézfogással jár.” A magyar egy gyermeknép, most semmi, de minden lehet, mert lelki s testi erő rejtetik fiatal keblében. Minden lehet, ha át akarja látni, hogy semmi. Csak két ellensége van, az előítélet és elbizakodottság.”⁴

¹ Hunnia 36.

² Dr. I. S. i. m. 254. o.

³ Polit. P. T. 49—50. o.

⁴ A. I. i. m. 783. o. Világ 103. (1831.)

A magyarság szemeit Nyugat felől keletre irányítja. „Lássuk napkeletet, amerre lehetősége van a magyar-nak.” „Csakhogy ne mindig napnyugat, de végre napkelet legyen az eszünkben.”¹ Úgy látta, hogy a magyar iparnak és kereskedelemnek a fejletlenebb Kelet felé van az útja és terjeszkedési lehetősége. Nem hiába vágta az aldunai utat s robbantotta a Duna medence szikláit s állított gőzhajókat a Dunára. Széchenyi kaput nyitott Kelet felé a magyarság számára. A kapun nem mi, hanem rajtunk keresztül Németország nyomult keletre.

A magyarnak a többi európai népek között is különös hivatása van. „A magyar nép Európában egyedül álló különfajú sarjadék. Nincs csekélyebb hivatása, minthogy képviselje egy törzsök fajnak ázsiai bölcsőjében rejtőző, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátosságait. E törzsök faj mindent maga előtt ledöntő dagályként már több ízben gyászba borította földgolyóink legműveltebb részeit s fel-felbőszüléseiben, mint istenostora mindenütt vérrel járt. De azért bizonyosan annyi különös sajátosságot s erejénél fogva bizonyosan annyi jót és nemest is rejt magában, mint az emberi nemnek bármely lelkes és erős családja. Csakhogy mint amazoknál, úgy nála is külön sajátosságok árnyalataiban: a korlátolt tűznek nemes hévre, a vad erőnek bajnoki szilárdságra, a romboló ittasságnak nagylelkűsége kell tisztulnia, felemelkednie.”²

Ha a magyar maga felismeri ezt a lehetőségét s munkába áll sajátmaga kifejtése érdekében, úgy a természeti, mint a szellemi világ törvényei természetesen nem tehetnek mást, mint megtartani ezt a népet.

„Oh, Ti, hazánk reményei, kiket századok korcs szelleme, anyatéjjel beszítt elfogultságok s álnevelés, minden emberi méltóságból egészen ki nem vetkeztetett még, nem reszket-e bennetek a szív? Nem emelkedik-e lelketek magasan túl a mindennapi unalmak nyomorult

¹ Stádium 54. (1833.)

² Kelet Népe 220. o. (1925.)

körén? Nem derül-e fel bennetek végre, örökös sötétség után, eddig soha nem ismert fénysugár, mint biztos remény, mely — mint álfény — eddig mindig csak kínosan kecsegtetett? Nem olvadoz-e, mintegy tavaszi langytól ihletve, eddig soha nem érzett édes melegre, halálos vágytól összezsugorodott, már-már minden bizonalomnak elzárt kebletek? Nem érzitek-e nyilvánvalóan ereitekben annak a varázsnak megszűntét, amely elődeink bűneitől ránk szállva, mint valmi ismeretlen nyavalya szakadatlanul dult nyomorult hazánkon s mint átok századokig legszebb reményeinkre nehezedett? Nem hangzik-e bennetek nyilván isteni szózat, hogy hivatástok nem szibarita állatóság, nem halotti tornak meg nem szűnő, rest ünneplése? De Ti vagytok meghíva egy sarjadék népet megmenteni, Ti egy fejletlen törzsfajt képviselni! Merjetek nagyok lenni, Ti, kik valami jobbra vagytok meghíva, valami jobbra születetek, kik egy szebb jövőnek lehettek urai! Lépjetek végre valódi hazátokba, amelyen kívül nincsen számotokra hely.¹

Ha Istennek anyagi és szellemi világában adott javait az adott isteni törvények alapján akarjuk kifejezni, a legbiztosabb jövő, a legnagyobb boldogság áll előttünk.²

Széchenyinél nagyobb jövőbe látó magyar prófétát nem sarjadt a föld. Idézett próféciaja a biztos magyar jövő képét velíti elénk. Soha nem volt ennek a fajnak elég bátorsága arra, hogy ebben a látásban hinni merjen. Széchenyi korának sem volt meg ez a bátorsága, mert akik akkor álmodtak magyar jövőről, csak álmodtak róla, anélkül, hogy reális látás alapján dolgoztak volna érte.

Nem csodálkozhatunk, ha Széchenyi magasból szüntelenül mélybe bukó élete nemcsak a faj kifejlődő jövőjét, de halálát is látta. Kellett látnia a halál lehetőségét is, mert különben az élet sürgető parancsát sem ismerhette volna fel. A nagy életlátók mindig a halál kapujából

¹ f. h. 220—21.

² f. h. 222.

kiáltanak új jövődőért. Ott ásitott mögötte a halál nyitott torka, az visszhangozta az ajkáról szárnyaló életigéket. Rokona volt a halálnak, nem tehetette, hogy róla is ne beszéljen. Innen érthetjük meg Széchenyi számtalan nyilatkozatát faja végromlásáról, haláláról.

„Ami Magyarországot illeti, mindennap jobban érzem, hogy egészen halott, hogy én s a hozzám hasonlóak az ár ellen úszunk s végre is bele kell vesznünk.” (1828)

„Apathiában élek. A magyarsággal az ár ellen úszunk. Munkánknek nincs sikere. Magyarország meg van halva, minden nap jobban sötétedik szemeim előtt... Nem baj, előre!” (1828)

„Magyarország halottnak látszik nekem.” (1828)¹

„Ne neheztelj rám szegény hazám, de el vagyok veszve rád nézve. Életem fáklyája ketté tört, génuszom eltiport. Mit csinálhatott volna belőlem ennek a rothadó országnak! Most minden romba dől.” (1829)²

„Rothadt s gyűlöletre méltó hazám van.” (1831)³

„Magyarország halott. Nincsen ember, aki megmentse, csak egy isten segíthet.” (1832)⁴

„A magyar láthatár sötétedik. Magyarország közel van a haldokláshoz.” Később: „Már nincs kétségem, hogy Magyarország meg van halva.”⁵

„Mindentől undorodom, ami Magyarországra vonatkozik.” „Magyarország feltámadására vonatkozó reményeim elvesztek. Mindennek vége.” (1846)⁶

„Ma látom, Magyarország teljes felbomlása felé siet.” (1848. márc. 15.)⁷

Amint a „betegségéről” szólva említettem, ezek a sötét, halálos gondolatok szervesen kapcsolódnak a saját „betegségéhez”.

---

¹ A fenti két idézettel együtt l. G. B. i. m. 240.

² f. h.

³ f. h. 28. o.

⁴ f. h. 29. o.

⁵ f. h. 37—38. o.

⁶ f. h. 40—41. o.

⁷ f. h. 49.

Tettek

Széchenyit minden nagy magyartól élesen megkülönbözteti, hogy nemcsak látó, de alkotó ember is. Hatalmas látásai megvalósításában a legaprólékosabb munkát is szívesen vállalja s mégsem vesz el a részletek között. Világát nem lehet az elmélet és gyakorlat ma oly sablonosan alkalmazott két fél-tekejére bontani. Egész világa, egész élete egy, mert próféta. Ha nem csinál mást, csak megírja könyveit és elmondja beszédeit, már is többet tett, mint bárki a magyar történelemben. Beszédeit azonban tettek követték s tettei mind megannyi megcáfolhatatlan beszédek. Könyveit elégették beszédei miatt megcsúfolták, de tettei előtt mindenki tisztelettel emelte meg kalapját. Nem is engedték volna meg, hogy látásait a magyar nép elé kiáltsa, ha tetteinek aranyfedezete nem áll mögöttük. Széchenyinek szabad volt nemzetét megítélnie, mert a legkeményebb mindennapi nemcsak mérnöki, de napszámosi munkát is végezte az új magyarság épületén.

Széchenyi látásának alaptulajdonsága volt, hogy a diagnózist és a gyógyeljárást egyszerre látta. Az a helyzet-kép, amelyet mi is magunk elé idéztünk, minden egyes ponton megmutatta a teendőket is, mert prófétai beállítottsága ezt természetazerőleg involválta. Széchenyinek, olyan értelemben, ahogy az elvi embereknel szoktak róla beszélni, programja tulajdonképpen nem is volt. Látott és mindig úgy tett, ahogy a látásban kilüktető jelkiismerete parancsolta. Ma azonban már képesek

vagyunk arra, hogy felvázoljuk azokat a főbb vonalakat, amelyek mentében tettei felsorakoztak:

1. *Új társadalmi és gazdasági rendet akart*, mert a fentforgó társadalmi és gazdasági rend fenmaradása előbb-utóbb a magyar faj halálát jelenti. Ebben volt új Magyarországon. Mert addig is voltak, akik világosan látták a rendi alapokon nyugvó magyar állam visszás állapotát, de ezek vagy nem voltak olyan értelemben magyarok, mint Széchenyi, vagy nem volt meg a kellő erkölcsi és anyagi súlyuk, vagy nem a nemzet, hanem az általános haladás nevében támadták meg az Aranybulla óta alapjában változatlan rendi intézményeket. Másfelől a magyar megújulás ügye sem volt új keletű mozgalom. A 18. sz. vége óta különösen az irodalmon keresztül megújító szellők lengedeznek bele a halott magyar pusztába. Ezek a magyar újitók azonban maradék nélkül fent akarták tartani a rendi alkotmányt, sőt éppen a rendi alkotmány védelmére ébresztették a magyar szíveket. Széchenyi szemben áll mindkét mozgalommal, pedig valójában úgy látszik egyesíti a kettőt. Ő egészen újat hozott. Egyik feladatköre tehát a rendi alkotmány nemzet érdekében való reformálása körül alakult ki.

2. A Nyugateurópában honos hitelen alapuló kapitalisztikus gazdálkodásra akarta Magyarországot átszerelni.

3. Erkölcsi alapokon nyugvó új magyar kulturát akart. Igazi kiművelt fejeket, szabadon, világosan látó elméket. Gyökeres erkölcsi megújulást az élet minden területén.

4. Társadalmilag akarta a kizárólagosan politikailag szervezett magyarságot összefogni.

Mindezeket azért tartotta szükségeseknek, hogy ezek között a keretek és a kibontakozó új szellem karjai között a magyar fajt megtartsa és nemesebbre kifejtsse. Minden munkájában erre a kettős feladatra tekint. Evel hoz kapcsolatba minden részletekintetet. Természet-szerűleg következik, hogy jól ismerte a faj kifejlődésének és megmaradásának törvényeit. Ugy az anyagi, mint

a szellemi világban felismerte azokat a törvényeket, amelyeknek tiszteletben tartása nélkül semmit sem lehet egy faj érdekében tenni. A fajban első sorban a nyelvet fedezte fel. „Nyelvében él a nemzet” kifejezése nem véletlen megállapítása. A magyarság faji elesettségét saját maga és mások példájából éppen a magyar nyelv nem ismerésében fedezte fel. Azonban világosan látja, hogy a nyelv még nem minden. A nemzetiségi vita kapcsán fejti ki, hogy milyen más úton járnak, akik a magyar nyelv rákényszerítése által akarják a nemzetiségeket magyarrá tenni.

Milyen *taktikával* szolgálta hivatását: a magyar faj megtartását és kiművelését? Az emberekben nem az érzelmekre, hanem az értelemre appellált. Felismerte a magyar betegséget, hogy érzelmein keresztül hamar meglehet mindennek nyerni, de szalmalángra gyúl csupán s lelkesedése a legelső akadállynál összeomlik. Ezért mindig a józan okosságra hivatkozott. Felismerte a törvényszerűséget, hogy mindenki szereti a maga hasznát. Ugy akarta a nemzet legjobb belátását megnyerni, hogy mindig felmutatta azt az anyagi és szellemi hasznót, amit a neki való engedelmesség által fognak elérni. Az értelemre és haszonra való hivatkozással akarta elejét venni a lelkesedésnek, az álmok, az illúziók világába való menekülésének, tudta, hogy ott maradandót alkotni nem lehet.

Ezt a taktikai fogást leginkább a tömegekkel szemben alkalmazta. Beszédeiben néha maga is elragadtatja magát a hévtől, ami ellen küzdött, de könyvei, különösen az elsők dacára, hogy soraik mögött lírai tüzek feszítő erői dühörognak, nagyon is az értelemhez szólnak s a haszon reményével kecsegtetnek.

Fontosnak tartja a *magán érintkezéseket*. Nem sajnálja az időt, ha tudja, hogy beszélgetés által másokat nyerhet meg. Egyénnel szembeni bánásmódjáról maga jegyzi fel, hogy mindenkivel szemben más. „Az egyikkel finoman, a másikkal gorombán kell bánnom. Ezt eszméim változatosságával, amazzal pénzzel, egy másikat

nemesszívűségemmel kell megnyernem. Az egyiket meg kell szégyenítenem, a másikat kínoznom, a harmadikat meg kell ijesztenem. Némelyeket jóval kell vezetnem a jóra, másokat jóra kell kényszerítenem stb. száz meg száz változatban. Lehetséges-e, hogy az emberek rajtam eligazodjanak? Nem, ez lehetetlen. Ne is legyen, jó volna-e, ha minden gyerkőc, vagy ostoba ember keresztül látna rajtam? A következő országgyűlésen az emberek félre fognak érteni s előre látom, jellemtelenséggel fognak vádolni... Nem ostobaság-e, az ökröt a szarvánál megfogni? Mi magyarok oly gyengék vagyunk, hogy ravaszoknak kell lennünk, ez az egyetlen sajnálatos fegyverünk, mellyel ma rendelkezünk". (Napló)

Tetteiben a legkülönbözőbb *eszközöket* használja fel. Az akkori Magyarország életébe két ponton lehetett politikailag bekapcsolódni: a bécsi kormányon és a pozsonyi országgyűlésen ill. vármegyei üléseken keresztül. A kormány és az ország merev ellentétben állottak egymással szemben. Az országgyűlés két fő pártból állott, a kormánypártolóból és az ellenzékéből. Széchenyi egyik pártba sem állott be, de mindkettőt felhasználta s úgy a kormányon, mint az országgyűlésen keresztül hatott az országra. Jól látta, hogy a kormány lényegében ellene van minden magyar érdekeknek, de létező valóság, hatótényező, miért ne ragadja meg az alkalmat, hogy igaz célok szolgálatába is oda állítsa? Tudja, hogy hosszas magyar fejlődés útja fogja odavezetni a nemzetet, hogy maga állítson kormányt saját maga élére, neki addig is szüksége van a kormány kezére. Ezért vállal megbízatást a kormánytól. Meglátja, hogy az országgyűlés mindinkább fókuszra lesz a nemzeti megújulásnak, bevonul tehát az országgyűlésre, irányt szab menetének. Habár, különösen pályája elején, nagyon rossz véleménnyel van a vármegyei élet felől, alkalomadtán ez a pódiumot is céljai szolgálatába állítja.

Felismeri a *közvélemény* jelentőségét, s ezért iányítására mindent megtesz. Hatalmas, arányaiban kellőleg soha nem méltatott *irodalmi munkássága* a magyar

talajon egyik legnagyobb teljesítmény; a politika, közgazdaságtani, társadalomtudományi téren pedig a legnagyobb. Összesen 14 nagyobb könyvet és 13 kisebb művet ír, sok ezer oldalra terjedő Naplói és hírlapi cikkei mellett. Munkáit rövid idő alatt szétkapkodják, úgy, hogy nem egyből nyomban ki kellett adni a második, harmadik kiadást. Könyveivel állandóan ébren tartja a közfigyelmet s óriási hatást gyakorol. Valójában első politikai munkája: a Hitel volt az első támadás a rendi intézmények ellen. Több vármegyében elégetik s íróját különféle szitkokkal illetik. Megvádolják, hogy nem is ő írta, mert egy tanulatlan huszártiszt, aki soha komoly dolgokkal nem foglalkozott, képtelen egy könyv megírására. Mások szerint németül írta s valakivel lefordíttatta. Nemsokára megkapja a parasztlázító titulust. Sokan nézik úgy, ahogy ma egy kommunista agitátorra szoktak tekinteni.

Könyvei mellett, noha a mindennapi és retorikai mértékek szerint nem volt kiváló szónok, *beszédeivel* is sokat szolgált. A fontosabb kérdésekhez mindig hozzászólt. Bátran és őszintén beszélt, egyáltalán nem gondolt a közvéleményre, mert a népszerűsége nem pályázott. Beszédei nyomán hosszú, soha megszűnni nem akaró viharok kerekednek fel.

Könyvein és beszédein keresztül nincs meg az állandó kapcsolata a nemzettel s ezért 1832 februárjában megalapította a *Jelenkor c. lapot*. A lapalapítással már Magyarföldön meglehetősen új eszközhöz nyult.

Angolországban fedezte fel, hogy milyen óriási jelentőségük van a *társaságoknak*. Új gondolatokat nagyon nehéz a meglevő formákon keresztül vinni diadalra. Ezekkel is kell élni, de nem elegendők. A kormány és az országgyűlés mellé új társadalmi formákat keres. Ezekkel a különféle egyesületekkel, mint eszközökkel új közszellemet akar támasztani, nevelni akarja az embereket, azt akarja, hogy az addig széthulló erők egyesüljenek, a különböző társadalmi osztályok egymással találkozzanak. Az új társadalmi intézmények

mögé nem az állam, hanem a társadalom fentartó segítségét akarja megszervezni. (Milyen messze van e gondolattól a mai magyar élet, amelynek ma holnap minden megnyilatkozása mögött az állam áll.) Tudja jól, hogy mi érdekli az embereket, ezért nem riad vissza a legkülönfélébb társaságok megalakításától sem. 1826-ban tűzkár elleni társaságot alapított. 1827-ben a pesti lóversenyeket, 1828-ban a „Magyarországi Állattenyésztő Társaságot“ indítja meg. 1832-ben a „Budapesti Híd-egyesületet“, 1835-ben a „Gazdasági Egyesületet“, 1837-ben a „Magyar Borismertető Társaságot“, 1840-ben a „Selyemtenyésztő Egyletet“, 1846-ban a „Tiszavölgyi Társulatot“ alapítja. Ez a felsorolás körülbelül ki is meríti az ország összes egyleteit. A gazdasági élet fellendülése érdekében nyomatképpen befolyik a pesti kikötő létesítésénél (1834), 1837-ben serényen dolgozott a pesti Hengermalom felépítésén, 1839-ben támogatja az Első Hazai Takarékpénztár és a Kereskedelmi Bank megalakulását. Személyes munkájával viszi előre és ellenőrzi a Duna- és Tiszaszabályozás munkálatait. Ugyancsak az ő kezdeményezésére alakult meg 1827-ben a Nemzeti Kaszinó. Elgondolni is merészség, hogy pár év alatt a semmiből ennyi egészséges alakulat emelkedjék fel. Világosan látta az egyes intézmények különleges feladatát, de mindenikkel kapcsolatban messzebbmenő céljai is voltak. 1829-ben Hunyadi Julia grófnőnek szóló levelében így ír: „Könnyen megértheted törekvéseim velejét. Remélem, hogy nem gondolkozol felőlem oly felületesen, hogy azt hidd, hogy én életem legszebb éveit néhány ló futtatására, vagy egy dohányzóhelyiség alapítására fogom fordítani. Azt találom, hogy épp oly kellemetlen, ha pipa, mintha istállószaquak vagyunk s csak nagy önmegtágadással tudok oly rosszillatú intézetekkel, mint a lóverseny s a kaszinó foglalkozni. Én ezeket az eszközöket ártatlanoknak tartom, de mégis eléggé hatásosaknak, hogy honfitársaimat medveoduikból kicsaljam, egy helyre gyűjtsem s egymással s művelt idegenekkel megismertessem. Mig a lóról, juhról, tehénről beszélek vele, csendesen lereszelek

valamit a honfitárs előítéleteiből s biztosíthatlak, hogy már nem egyet leszoktattam a szőnyegre való köpésről s nem egynek, kinek hosszú füle volt, jelentékenyen megrövidítettem... Olvastasd el ezt a levelet rokonainkkal, de ne idegenekkel. Szeretem, ha tartalmáról egymás közt s különösen velem beszéltek, csak idegenekkel ne, — mert így teljesen elvadítanám a mi pipaszárrágóinkat, ha csak távolról sejtlenék, hogy tulajdonkép őket s nem a lovakat akarom idomítani.¹

A magyar faj legösztönösebb jelentkezésének, fentmaradása zálogának a nyelvet tekintette. A nyelv a nemzeti műveltség alapfeltétele. A legkülönbözőbb eszközöket használja fel a nyelvfejllesztés érdekében. Ezen a téren legnagyobb tette a tudományos *Akadémia*.

A mai magyar főváros, *Budapest* öntudatos fedezése, jelentőségének meglátása szintén Széchenyi tette. Ebben az időben minden valamirevaló európai országnak megvolt a maga *nemzeti* fővárosa, csak Magyarországnak nem. Pozsony még maradék nélkül német. Széchenyi mélyen érezte a nemzeti főváros hiányát. Nincs az országnak szellemi, gazdasági, politikai központja. Bécsből dirigálnak, a helytartótanács Budán, az országgyűlés Pozsonyban székel. Budapest viszont minden szempontból alkalmas hely az ország központjával. Ha lesz az országnak virágzó fővárosa, ide összepon-
tosul az egész ország vérkeringése. Az előkelők is szívesebben lagnak majd ott, egységesen lehet irányítani minden életnyilvánulást, nem lesz az ország mindenik vármegyéje mindmegannyi kis külön birodalom. Addig a két anyavárost Pest-Buda névben foglalták össze. Széchenyi angolja fedezi fel, hogy *Budapest* éppen olyan jóhangzású név volna, mint Bukarest.²

Nagy vonásokban előttünk fekszik Széchenyi hatalmas reformjának koncepciója s a kivétel eszközeinek vázlata. Ez a reform annak az átalakulásnak felel meg,

¹ G. B. i. m. 389—90 o.

² Világ 509. (1831.) A kérdés többi részéhez lásd G. B. i. m. 390. s köv. o. és 469. o.

amit Franciaországban a forradalom jelentett. Természetesen ott más volt a társadalmi helyzet. Ott nálunk még jóformán ki sem alakult középosztály vívta meg ezt a harcot. Széchenyi alaposan ismerte a francia és angol forradalmak filozófiáját és történelmét. Minden mozog a világon, még a naprendszerek is; azok a társadalmi képletek, melyek a francia forradalmat előidézték, nálunk is megvannak, ha magunk nem lépünk az öntudatos reformok terére és nem előzzük meg a veszedelmet, az átalakulás forradalmilag fog bekövetkezni, ez pedig halálos csapás lesz a magyar fajra. Ilyen meggondolások vezették Széchenyit reformja keresztülvitelében.

Valójában az egész magyar nemzet javát akarta a régi rend átalakításával, noha az természetszerűleg első sorban az elnyomott alsóbb néprétegek helyzetén könnyített volna. Érettök, de nélkülök akarta művét megvalósítani, mert a népet éretlennek találta. Látása szerint a nép megmozdulása anarchiát jelentene.¹ Jól látta, hogy másodszorban a szűk világban tengődő köznemeseink javát fogja szolgálni mindaz, amit tesz, de ezt a réteget működése első szakában a közös munkára alkalmatlannak találta. Wesselényit gyűlölte, mert ő a „piszkos zsákokkal“, a köznemésekkel együtt, tehát átlalok s nemcsak értők akart tenni.² A köznemességet 1825—40-ig mozdulatlanak, 1840-től, mikor látta, hogy Kossuth hatása alá kerül, forradalmárnak tartotta.³ Látta, hogy a köznemesség nem elég érett a józan ész politikáját követni, inkább megy a lelkesedés és szalmaláng politikájának nyomán. Úgy látta, hogy egy pár kiválóbb arisztokratára támaszkodhatik csupán. Valójában senki sem volt, aki igazán megértette volna. Új közértelmességet akart kialakítani, amelyik alkalmas lett volna a vele együtt való munkára. Az 1840-es évekkel megjelent első liberális nemzedék azonban elvette a lehető-

¹ G. B. i. m. 372.

² F. h. 359.

³ F. h. 362.

ségét Széchenyi koncepciója győzelmének. A kérdésnek ez a része már Széchenyi tragédiájába visz át.

Minden óvatossága dacára is Széchenyi végeredményében gyökerében támadta meg hona fentálló egész társadalmi és gazdasági rendszerét. Világosan látta, hogy az átalakulás esedékes, ha más úton be nem következik, forradalmilag valósul meg. A forradalmat veszedelmesnek tartotta. Érezte, hogy a fejlődés során egyszerre nem lehet az egész épületet lebontani és helyében azonnal felemelni az újat: a régi rendszernek egyszerre egy-egy „stádiumát” akarta kicserélni.¹

Széchenyi mindvégig következetes maradt küldetéséhez, de még sem ott és még sem úgy győzött, ahogy ő szerette volna. Erről a pontról ismét tragédiája területére lépünk át.

---

¹ Stádium 268. (1833). Világ 71. (1831).

A tragédia

Kevés olyan alakja van a történelemnek, akinek gondolatai oly hamar fogantak volna meg, mint a Széchenyié. 1840-re valóságos reformálási láz vesz erőt az országon. Minden valamirevaló embernek van egy-két reform-gondolata. A láz megindítója kétségkívül Széchenyi volt.

Fellépésekor voltak határozottan rosszindulatú ellenségei, pár megyében könyveit nyilvánosan megégették. Igaz, hogy „parasztlázító demagógnak“ nevezték s divatos dolog volt Széchenyi pestiséről beszélni. Megtörtént, hogy előkelő társaságok egyszerűen elfeledték bizonyos alkalmakra meghívni. Mindezek dacára ő volt a „diadal fia“, a „legnagyobb magyar“, (Kossuth azért nevezte így, mert ő volt az, aki felismerte, hogy akkor és ott mi kellett a magyarságnak, 1840. XI. 19.) a „leg-hívebb magyar“, „Magyarország Washingtona“. Nagy hazafinak, „világos Pistának“ nevezték rajongói.

Minél inkább nőtt a lelkesedés körülötte, minél forróbb lett a hangulat reformjai életbeléptetése mellett, annál komorabb lett ő, annál inkább megbánta mindazt, amit tett, de a megindult lavinát már nem tudta megállítani.

A zeniten állott, amikor roppant törés következett be életében. A forradalmár Széchenyiből reakcionárius, a reformátorból konzervatív lett. Lépése oly váratlan hatást váltott ki, hogy úgy a kormány, mint a nemzet előtt gyanússá kezdett válni, lényegében két szék között

a pad alatt maradt. Nemcsak a nemzet, de maga a kormány is hajlandó volt a Széchenyi által inaugurált reform-mozgalmat támogatni, tizenöt év szakadatlan munkájának még volt tehát a gyümölcse s akkor maga Széchenyi fordul szembe mindazzal, amit eddig hirdetett. Fékezni akarja a reformálást, elakarja odázní a fontos kérdések megoldását.

Ez a fordulat az ismeretes Széchenyi—Kossuth ellentétben robbant ki s mai napig az egy Szekfü Gyulát kivéve talán senki sem találta meg a probléma megközelítő megoldását is. 1840-ben Kossuth lesz az országgyűlés vezére, az egész ország közvéleményének irányítója. Börtönviselt ember, aki szenvedett a magyar szabadságért, elragadó szónok, csupa-szív-ember, aki való:sággal gyűjt a szavával, nem annyira irányítja a közvéleményt, mint inkább megérzi annak titkos óhajait, sohasem fékez, mindig előre lök. Határozott tehetség első fellépése óta.

Széchenyi kezdet-kezdeté óta felismerte benne saját küldetése ellensarkát. Kossuth személyes értékeit elismerte, de melegebb barátságba sohasem került vele. Még miniszter korában sem tegezte. Kossuth köznemes volt, Széchenyi szemében újságíró-ügyvéd. Amikor a Kelet Népében Kossuthot támadja, Kossuth alatt valójában nem a fizikai Kossuthot, hanem egy szellemet, egy látási módot támad. Egyre jobban felbomló lelke előtt Kossuth valóságos apokaliptikus méretű kolosszussá nő, akit a magyar faj legnagyobb ellenségének, halálokozójának tart, mialatt Kossuth személyét magát nagyrabecstűli és értékeli.

Két ponton kerül szembe az így értelmezett Kossuthal: a nemzetiségi kérdésben és az Ausztriához való viszony kérdésében.

A negyvenes évek ébredő magyarsága, mihelyt sajátmaga nemzetisége tudatára ráébredt, azonnal a nemzetiségek magyarosításába fogott. Kossuth a Pesti Hir-lapban panaszkodik, hogy a nemzetiségek nem tanulnak eléggé magyarul. A liberálisok azt gondolták, hogy pár

órai nyelvtanulással ilyen fontos kérdés megoldható. Széchenyi, aki mindenkinél többet tett a magyar nyelv érdekében, kénytelen volt szembeszállani ezzel a magyarosító eljárással. Ebben a kérdésben tartotta akadémiai beszédét, melyben tiltakozik a nemzetiségek oktatlan, időelőtti külső magyarosítása ellen. Ez a beszéde a Kelet Népe megjelenése óta egyre jobban növekvő népszerűtlenségét még jobban növelte. Senki sem volt, aki megértette volna. Ellenben annál többen vádolták osztrákbarátsággal, hazafiatlansággal és elvfeladással. (1843. XI. 27.)

A nemzetiségi kérdés mellett az Ausztriához való közjogi viszony kérdésének feszegetését tekintette Széchenyi a második nebántsvirágnak. Kossuthék azonban ezt a kérdést is azonnal szőnyegre dobták, mihelyt hangadó szerephez jutottak. Az ellenzék magát tekintette a reformok kizárólagos harcosának s a reform kérdései közé az Ausztriához való viszony tisztázását is felvette. Ezzel a magyar reform ügye a kuruc-labanc kérdés-beállítás malomkövei közé került. Lényegesen leért tehát arról az útról, melyen eddig Széchenyi vezetett. Az ellenzék nem látta a helyzetet világosan, amikor úgy a magyar konzervatív pártot, mint a kormányt élesen megtámadta, mert mindkettőben megvolt a hajlam bizonyos alapvető reformok keresztülvitelére. A magyar politika központi problémáit illetőleg, amennyiben azok valóban a magyar állam és társadalom ujjaszületése kérdéseként jelentkeztek, nem volt olyan elvi különbség, mely a kormány és a liberálisok, a konzervatívok és liberálisok együttműködését eleve kizárta volna. A liberálisok nem az itt adott helyzet világos ismerete és követelései alapján állanak. Kossuthra a „világeszmék” hatnak, ezeket akarja megvalósítani. Táborában a hazafiság jelszava alá fognak minden korszerű megmozdulást, megindul a tömegek megmozgatása, ezek természetszerűleg könnyebben kapcsolódnak bele egy Ausztria ellen is kiélezett ellenzéki reformprogramba, mely merőben szemben állott Széchenyi prófétai reformációjával!¹

¹ A nemzetiségi és közjogi kérdésben való ellentétéhez lásd Sz. Gy. i. m. 170. s köv. o.

Nemcsak a nemzetiségi kérdésben, de az Ausztriához való viszony kérdésének feszegetésével szemben is exponálta magát Széchenyi. Világosan látta, hogy Kossuth magatartásának következménye a belső forradalom, melyben a maroknyi ki nem fejtett magyarság a kívülről támogatott nemzetiségeivel, Ausztriával s esetleges más reakciók hatalmakkal fogja magát szembe találni. Ha ez a fordulat bekövetkezik, a magyar fajnak vége. Széchenyi saját felelősségét is érezte ebben a kérdésben, végeredményében ő volt az első, aki a radikális reformálás első ígét kimondotta.

Kossuth azzal védekezik Széchenyivel szemben, hogy ő ugyanazt mondja, amit eddig Széchenyi mondott. Ez a valóságnak teljesen meg is felelt. Így látta mindenki, akinek szeme előtt folyt az átalakulás. A különbség, amint Széchenyi kifejtette, azonban ott volt, hogy Kossuth azt, amit ő mondott, tizenöt évvel később és nem olyan modorban, nem olyan taktikával mondja mint ő. Széchenyi szerint a beteg magyar test állapota 10—15 év alatt megváltozott, ami akkor szükséges orvosság volt, az ma halálos méreg. Akkor hevíteni kellett a nemzetet, hogy mozgásba jöjjön, de ki szokott egy túlfűtött kazánt még jobban hevíteni? Kossuth ezt a hibát követi el. Már nem az a diagnózis, ami évek előtt volt, de ugyanazt az orvosságot adja; túl fűti a robbanásig feszült kazánt. Másfelől Kossuth a Széchenyi értelemre való appellálása helyett az érzelmeket tüzezi fel, felgyújtja a szalmalángot, így fővenyre épít, álmokba, saját nagyságának tudatába ringatja a népet s elzárja előle a belső megújulás, az újjászülés lehetőségét.

Széchenyi proféta lelke felismerte a helyzetet. Idegen útra tévedt a reformálás menete. Neki csak egy feladata lehet, vállalni a fék szerepét. Sohasem állott elvi alapokon, mindig azt tette, amit faja létérdeke kívánt. Faja létérdekét Kossuthéktól látta veszélyeztetve, ezért fékezéskben ismeri fel új feladatát. Így kerül közelebb a konzervatívokhoz, vállal jelöltséget zászlajok alatt s

főnemes létére mandátumot keres az alsó táblán, hogy saját területén fékezze Kossuthot. Bevonul az első minisztériumba, pedig egyáltalán nem nézi jó szemmel annak létrejöttét. *Ott van* az a feladat, amit neki kellett elvégeznie.

Kevés ember volt annyi gyanúsításnak, rágalomnak kitéve, mint ezekben az években Széchenyi s külső támadások alatt, belső összeroppanások között él. Szerelmének éltető lángja lohad. Napról napra érzi, hogy nemsokára fel kell adnia tiszta öntudatát, hogy felbomló lelke démonai üljenek rá egész valójára. Nem csodálkozhatunk, ha 1848. szeptemberében beszállítják a döblingi ideggyógyintézetbe.

Lehet vitatkozni afelett, hogy a tények kinek adtak igazat? Beteljesedtek-e Széchenyi jóslatai, vagy sem? Ismerjük a szabadságharcot, kimenetelét és hatását. Ismerjük az 1918-as összeomlást s a mai magyar siralom-mezőt. Válságos a magyar faj sorsa, hogy' alakult volna, ha Széchenyi koncepciója győz Kossuthé helyett, nem tudjuk! Ilyen kérdések felvetése és fejtegetése száználmas együgyiség.

A következő tények azonban bizonyosak. Önmagában, egyéni mivoltában nézve Széchenyi sorsa tragikus véget ér.

Jól mondja 1844-ben. „Nincs egyetlen tanítványom sem, nincs politikámnak egyetlen hű követője sem.“ Ma is elmondhatjuk, azóta sem volt csak egy is. Széchenyit saját kora s azóta mindenki félreértette, mert mindenki saját magaigazolását kereste benne, még legnagyobb ellenfele Kossuth is. Elvi emberekkel állott szemben a próféta.

Széchenyi ritka példája a *redlisan* látó magyarnak. Kevés elődje és utódja volt. Racionalitása egészen ellentétes lelki erőkkkel kerül ritka ötvözetbe. Nálunk a racionalitás a szatócsmoráltól a materialista filozófiáig gazdag vegetációt fejlesztett ki, de lelki látással ritkán egyesült. Széchenyi lelke az érett racionalitást még a vallásos misztikával is csodálatos egyensúlyban tartja. Tragédiája.

belső okát az egyensúly felbomlásában kell felfedeznünk. Ami benne egyensúlyban volt, azt másokban külön-külön és sohasem együtt találta fel. Olyan tanítványokat akart nevelni, amilyen maga volt. Olyanokat pedig nevelni nem lehet, mintahogy Széchenyit sem nevelte senki. A próféták születnek. Saját magukat szeretnék másokban látni, szeretnének másokat saját képükre átalakítani, de egész valójuk felfogására, utánéálására nem képes senki. A próféták maradék nélküli képét adják saját koruknak. Tulajdonképpen ők a kor maga. Ezt csak érzik, de ritkán látják másokban is igazolva. Mikor legjobban felfedezik őket, akkor látják legtáristalanabbaknak magukat. Az élet nagyobb, mint ők. Isten kezében ők is eszközök. Az építők maguk is épületek lesznek. Ennek világos meglátása csak a szentek ajándéka. A zsenik ezt sohasem ismerik el s életük vége ezért tragédia.

Széchenyi a nemzeti megújulásának, a mélyben akart fundamentumot rakni. Nem a jogok, elvek, hanem a tények világában akart valóságos változásokat előidézni. Küzdött a lelkesedés, a szalmaláng ellen, az emberek lelkének döntőbb sulyu rétegét akarta a józanul vezetett megújulás forrásává tenni. „Nemzetét meggyőzte igazsága felől, de az igazság nyomán fakadó érzések gyorsabban fejlődtek fel, mint a haladás igazi feltételei.”¹ Hatalmas szellemének látnia kellett, hogy azok az erők veszik gondolatait vállukra s viszik diadalra, amelyektől legjobban félt s amelyek kiirtását tűzte ki legelső feladatául. Igen hamar és igen sokan elfogadták azt, amit akart, de nem úgy ahogy ő akarta. Felcsapott körülötte a szalmaláng, füstjének álmokdében megjelent a magyar nagyság kába öntudata s kísértette fáját... jaj nemcsak kísértette, de kísérti még ma is.

Sokat változott a Magyarföld, amióta Széchenyi járt rajta. Sok intézmény, alakulat tűzte zászlájára nevét, sokat beszéltek s irtak róla, vitatkoztak felőle. Sok min-

---

¹ Beöthy Zsolt: Sz. magyarsága. Sz. Eszmevilága I. 45. o.

den meg is valósult abból, amit akart. Hatalmas főváros, virágzó kultúra, fejlett ipar és kereskedelem bontakozott ki a magyar parlagon, mikor csak félszázada hunyta le szemét. Ha ma fölébredne s kedve volna hozzá, újra megírná könyveit, a mai idők Hitelét, Világát, Stádiumát, ha mireánk fordítaná ítéletét, világosan látnánk: Széchenyi ma is idegen ennek a népnek s fajtája a régi bűnök alatt alszik, régi álmait kergeti, még mindig nem az okság népe, előítéletei vaskosabbak, mint valaha, a „még“ és „már“ között elveszti a más s mi legnagyobb nyomorúsága, nem mer önmaga lenni.

Az örökség

Széchenyi gazdag örökséget hagyott maga után. Gondolatai tárgyi tartalmának javarészét maga itélné halálra, ha valaki azokat *ma* akarná alkalmazni, hiszen azok az akkori társadalmi és gazdasági fordulóban voltak aktuálisak. Lehet, hogy a ma Széchenyije éppen az általa követelt polgári társadalom és kapitalista gazdálkodás igazságtalanságaival állana szemben, ha úgy látná, hogy ezeknek a kereteknek léte akadályozza a magyar faj megmaradását és kibontakozását.

Látásának azonban olyan sajátos *módja* van, ami örök érték és mindig aktuálisan használható tulajdon.

Nagy élete olyan feladatokat jelölt ki, melyek megoldásától zeniten állása óta nemzete csak távolódott. A magyar faj mai napig nem bontotta ki bimbóban rejtő virágát. Még nem bámult Európa a magyar faj sajátos kincsein. A magyarság Széchenyi által jövendőt magyarrá válása még esedékes.

De jure minden magyar egyenjogú tagja a gazdasági, kulturális és politikai nemzettestnek. De facto azonban messze vagyunk ettől. Nem arra gondolok, hogy különböző országokba van a magyarság szerte szakítva. Magában a mai anyaországban s a békekötés előtt az egész régi Magyarországon még nem lett egy szerves lelki, gazdasági és politikai test: egy nemzet az egész magyar faj, mert bizonyos rétegeknek mindig érdekük volt a tényleges magyarrá lételben bizonyos más rétegeket megakadályozni. Ezt a gátemelést lehet minden

szép elmélettel igazolni, az érdek magyarkodás, leigázása azonban Széchenyi óta esedékes.

Nekem úgy tetszik, mintha a magyar fejlődés utolsó százada kihullana a történelemből s az elhibázott évek romjai felett messzi idegenből jött rokonunként jelenne meg Széchenyi István.

Sohasem érthették őt úgy meg, mint ma és senki sem értheti őt úgy meg, mint a mi fiatalságunk.

Gazdasági és társadalmi átalakulás fordulójában állva, odalép az alakuló élet kormánya mellé. Nem bizza a véletlenre fajtája sorsát.

Társadalmi reformátor, aki egész embermivoltát beleadja munkájába. Előtte a társadalom nem egy boncasztalra kiterített hulla, hanem élő test, amelynek ő maga is tagja. Az élet továbbfejlődésének törvényeit keresi. A társadalom előttte egyenlő a nemzettel. Nem más körülmények és más idők szülödméheiből napvilágra hozott elméletek, hanem saját látása alapján akar reformálni. A társadalmat az emberért akarja átalakítani. A hasznvágytól az imádságig az emberi élet minden hurja megszólalt benne. Ebben a gazdagságban kell látni a mai társadalmi forduló emberét is.

A forradalommal szemben a megelőzés reál-politikáját követi. A társadalom irányítását mindig világosan látó emberek kezébe kell letenni. A nemzet felelős vezetői sohasem zárkozhatnak el a *haladás* gondolata elől. Ahol a forradalom réme fenyeget, ott nem követték Szechenyi Istvánt, de a megelőzés és haladás érvényesítésével talán még lehet segíteni.

Ha igazán felismerjük magunkat, olyanok vagyunk, mint ő, utáljuk a hiábavaló beszédet: tetteket várunk. Semmi varázsa sincs előttünk az elméleteknek, de a próféták szavára felfigyelünk.

Minket nem kell féltenie, hogy nemzeti álmokat kergetünk s rózsaszín fátyollal kötjük be szemünk. A tények fellázadt világa szétkergette a felhőket s letépte a rózsaszín szemfedőket.

Egy évszázadnak kellett eltelnie, míg ismét kiás-

hattuk, sajnos a magyar nemzet és állam romjai alól, a magyar faj ősválóságát s megütötte fiatal magyar fülünket a hívás: tartsátok meg s fejtsétek ki ezt az egész nemzetet újjáteremtő őserőt.

A magyar föld népe, a jobbágyból „állampolgár” lett, de aránylag nem sokat változott. Nem tudta a világ elé bontani törzsök fajunk Ázsiából hozott kincses zsákjait. Nem válhatott a magyar test minden vonatkozásban szerves alkotó elemévé.

Széchenyi tragédiája a szokásos, szomorú, magyar tragédia. Hamarabb jött, mintsem kellett volna. Mikor felfedezték: körül lelkesedtek, hogy a vele való nászra váró magyar életet előle elfedezzék.

Nekünk meztelen mellet, megnyílt férfias öntudattal, tiszta látással, bűnbánó vezekléssel jogunk van a vele való közvetlen találkozásra. A találkozás egész fajunk érdekében esedékes. Merünk-e vállalkozni a vele való találkozásra? Vállaljuk-e az örökséget?

Néhány szó a legújabb Széchenyi könyvről

Nyomdába adásra készen állott könyvem kézírata, amikor el kellett olvasnom a legújabb Széchenyi könyvet: a Hegedűs Lorántét. (Gróf Széchenyi István regénye és éjszakája.) A könyv nagyon megmérte szerény munkámat. Ha hamarabb meg nem írom a magam Széchenyi könyvét, talán annyira hatása alá kerülök, hogy tollat sem merek kezembe venni. Sok sejtésemet igazságként hozta napvilágra, sok ponton igazolt, sok ponton naivnak mutatott. Hegedűs Loránt nagyon is csak az *ember* regényét írta meg, az összes problémákat nagyon kizárólagosan csak belülről fogta meg. Hiába küzködik ellene, a Szekfü-féle Széchenyi—Kossuth beállításnak sok igaza van. A Széchenyivel szemben más Kossuth külsőleg is létezik. A forrón izzó láva *öntudatos* szellem csatornáin ömlik alá. Széchenyi sokkal okosabb és számítóbb, mint Hegedűs Loránt gondolja. A Szabó—Széchenyi paraszt-feltámadás nekem nagyon tetszetős gondolat. Hogyne volna tetszetős egy mai fiatal ember előtt, de akármennyire tetszetős is, kissé a tények igazságának rovására megy szerfelett való kiemelése. Különösen köszönöm, hogy Crescence iránti szerelmét ő is a legdöntőbb tényezőnek látta. Örülök, hogy Széchenyit egészséges, életerős embernek tartja s szintén nem hisz örültségében. Különösen hálás vagyok, hogy öngyilkosságát áldozati halálnak tekinti. Erre a meglepő új gon-

dolatra nekem most nagy szükségem van. Nagy dolognak tartom, hogy a mai fiatalság régi és új politikai beállítottságtól mentes tiszta kezével nyúlt Széchenyi felé s kiemelte „1848“, „1867“ és a világháború utáni új konzervativizmus látószöge alól. Engedte, hogy Széchenyi hasson, nem akart általa minden áron „nevelni“. Semmit sem akart Széchenyivel igazolni, csak Széchenyit magát.

Az az érzésem, hogy ebben a legelhihetőbb Széchenyi könyvben a látásnak, a prófeciának igen kevés hely jutott. Nagyon is a Naplók Széchenyijét kapjuk, keveset látunk a kint szolgáló, a magyarságot látó Széchenyi látásából és tetteiből.

Hegedűs Loránt könyve lezárt eredménye egy delőjén túl haladt érett embernek.

Az én munkám szerény kezdet, izgatott hangú hevenyészett beszámolója egy meglepő felfedezést tett pionirnak.

Nem véletlen dolog, hogy 1932—33 találkozásánál egy öreg és egy fiatal magyar Széchenyi Istvánban találkoztak egymással.

TARTALOM

Széchenyi aktuálitása	9
Az ember	15
Látások	47
Tettek	69
A tragédia	79
Az örökség	87
Néhány szó a legújabb Széchenyi könyvről	91

1933 IRODALMI ESEMÉNYE LESZ

Dr. Jancsó Elemér

több mint félezer oldalos műve:

AZ ERDÉLYI MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE 1914-től 1933-ig

A kisebbségi magyarság irodalmi és kulturális törekvéseinek első hatalmas szintézise. Minden jelentős erdélyi író munkásságát felöleli e mű, tájékoztató képet nyújtva az összes irányokról is. Az egyes fejezeteket részletes kor- és társadalomrajz előzi meg, mely az erdélyi magyar társadalom és szellemi élet összefüggéseit tárgyalja. Több mint száz író munkásságát rendszerezi tudományosan a legobjektivebb és legszigorubb kritika alapján ez a mű, mely az első kísérlet a modern magyar irodalom egy fejezetének teljes és minden vonatkozásában való feldolgozására. Minden fejezetet gazdag bibliografia, életrajzok és társadalmi ismertetések egészítenek ki. A közel hatszáz oldalra tervezett irodalomtörténet kétféle kiadásban jelenik meg. Az olcsóbb, fűzött kiadás ára 300 lej (10 pengő), a drágább díszkiadás, mely finom, elsőrangú papíron nyomódik az olcsó kiadással szemben, kötve lesz, 50—60 képpel, 100 oldalos bibliográfiával és a mű végén az előfizetők névsorával. E bibliofil értéket képviselő díszkiadás ára 600 lej (20 pengő). A könyv 1933 szept. 1 és dec. 31 között jelenik meg. A könyv bolti ára 25 százalékkal drágább lesz. Előjegyzéseket 1933 július 1-ig elfogad a szerző: Dr. Jancsó Elemér tanár (Cluj—Kolozsvár, Calea Moșilor 16).